

ДНЕВНИК ЗАЛИШНА ЧОВЕКА.

НАПИСАО

ИВАН С. ТУРГЕЊЕВ.

С РУСКОГ ПРЕВЕО

ВЛАДАН АРСЕНИЈЕВИЋ.

У НОВОМЕ САДУ,
ИЗДАЊЕ И ШТАМПА А. ПАЈЕВИЋА.
1883.

В. С. Манд

ДНЕВНИК ЗАЛИШНА ЧОВЕКА.

НАПИСАО

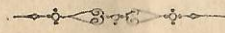
ИВАН С. ТУРГЕЊЕВ.

С РУСКОГ ПРЕВЕО

ВЛАДАН АРСЕНИЈЕВИЋ.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр. _____

2. Zenschrift.

У НОВОМЕ САДУ,
ИЗДАЊЕ И ПШТАМПА А. ПАЈЕВИЋА.
1883.

I.

Село Овчје Воде, 20. марта 18..

Баш овај час оде лекар од мене. На послетку ми разјасни! Не могаше више шеврдати, мораде ми најпосле све рећи. Јест, ја ћу умрети, скоро ћу умрети. Реке ће се раскравити, а ја ћу, с последњим снегом, по свој прилици отпутовати... Куда? То сам Бог зна! Исто тако у море. Па нека! Кад је већ до умирања, умримо бар у пролеће. Али зар није смешно почивати свој дневник, можда само на две недеље пред смрт? Све једно! И по чему је четрнаест дана мање од четрнаест година, од четрнаест векова? Пред вечношћу је, веле, све колико ништа; нека је и тако; али по томе је и сама вечност толико, колико — ништа. Чини ми се, да сам забасао у метафизику, а то је рђав знак. Можда се бојим? Боље ће бити, да причам штогод. На пољу је влажно, ветровито; не смем никуд излазити. О чему да причам? Човек, који је на свом месту, не говори никад о својим бољама; приповетке, што ли, састављати — није мој посао; мисли о узвишеним стварима — надмашују моју снагу; описивање предмета, што су око мене, — не би ме могло занимати; а ништа не радити — досадно је; за читање — лен сам. Е! то ћу дакле да причам

самом себи сав свој живот. Дивна мисао! Пред смрт то и приличи, а никоме није на штету. Да почнем.

Родио сам се пре тридесет година као син доста богатих родитеља. Отац ми беше страстан кочевих; мати ми беше жена пуна карактера... пуна врлине. Само ја не знам жене, која би у врлини налазила мање задовољства. Она је падала под бременом својих преимућства и мучила је све, почињући од себе саме. За педесет година свога живота неје ни један једини пут дахнула душом, ни један једини пут није скрстила руке; она је до века радила и кидала се, као мрав — али без сваке користи, што се за мрава не може рећи. Неуморив црв точио ју је и дању и нћу. Један пут је само видех са свим мирну, а то први дан после њене смрти, у мртвачком сандуку. Гледећи је тако, учини ми се, као да јој лице каже неко тихо чуђење; изгледаше, као да јој упали образи, мртве очи и у пола отворена уста шапћу: „Ох, ала је дивно не мицати се!“ Јест заиста, дивно, дивно је, отргнути се на послетку од загушљивог сазнавања живота, од непрестаног и немилостивог чувства живљења.

Младост ми протицаше без и какве радости. И отац и мати миловаху ме; али ми с тога не би нимало лакше. Отац не имађаше у рођеној кући својој никакве власти и никаквог значаја, као човек, који се јавно предао злој и штетној навици; он је и сам увиђао, да је пао, а како није био

толико снажан, да надвлада ту своју страст, старао се бар својим ласкавим и смиреним изгледом и својом безусловном оданошћу да задобије за се добру жену своју, те да му мало гледа кроз прсте. Мати моја подносила је одиста своју несрећу с оном узвишеном и гиздавом трпељивошћу врлине, у којој има доста и доста самољубива поноса. Она није никада ни за што корила оца, ћутећи давала му је последње своје паре и исплаћивала му је дугове. Он ју је хвалио и у очи и за леђима, али ипак није радо седео код куће и миловао је мене само у потаји, као да се и сам боји, да ме не зарази својом присутношћу. На упалим образима његовим виђаше се тада таква доброта, грозничави подсмех на његовим уснама претвараше се тада у тако дирљив осмех, његове смеће очи, танким борама окружене, гледаху с толиком љубављу на мене, да сам и нехотице примакао свој образ к његовом образу, који беше влажан и тонал од суза. Ја брисах својим рупцем те сузе, али оне с нова потекоше и леваху се без престанка, као вода из препуна суда. Почнем онда и сам плакати, а он ме теши, глади ме руком по леђима и љуби ме по целом лицу својим уздркталима уснама. Има томе већ двадесет година, од кад је он умрло, али кад се год сетим свога бедног оца, немо јецање отме ми се из грла, а срце ми лупа у прима, лупа тако топло и тако болно, осећа тако мучно сажаљење, као да има још бог зна колико времена да лупа и да жали!

Мати моја на против поступаше самном увек једнако, ласкаво, или хладно. У књигама за децу често наилазимо на такве матере, честите и справедљиве. Она је мене љубила, али ја нисам љубио њу. Да! ја сам се клонио своје врле матере, а страсно сам љубио свога опаког оца.

Али за данас је доста. Почетак је ту, а какав ће бити крај и шта ће даље бити, не ћу сад да водим бриге о томе. За то ваља болест моја да се стара.

II.

21 Марта.

Данас је дивно време. Топло и ведро; сунце се весело игра на снегу, који се почиње кравити. Све се светли, испарава и топи; врапци се као сумахнути деру око тамних и влажних жбунова; благи зрак слатко и болно дражи ми груди. Пролеће, пролеће долази! Ја седим на прозору и гледим преко реке на поља. Ох природо, природо! Ја те тако љубим, и ако сам из твојих недара изишао тако неспособан за живот. На пољу скакуће врабац с раширеним крилима он се дера — и сваки звук његова гласа, свако накострешено перце на његовом мајушном телу дише здрављем и снагом. . .

Шта излази из тога? Ништа. Он је здрав и има право, што се дера и што се костреши; а ја болестан и морам да умрем — то је све. Није вредно, да о томе више говорим. Потрешљи-

ве беседе к природи, са свим су смешне. Вратимо се натраг к својој причи.

Младост ми, као што већ рекох, беше без и какве радости. Браће и сестара нисам имао. Васпитавах се код куће. Шта би иначе радила мати моја, да су ме послали у какав пансион или у који државни завод? Та деца и јесу за то на свету, да им родитељима не би било дуго време. Понајвише смо живели на селу, који пут смо само одлазили у Москву. Имао сам доста учитеља, како и приличи; ја се особито сећам неког мршавог и плачљивог Немца, Рикмана, необично тужног и судбом злостављеног створења, које се у залуд трошило чежњом за далеком постојбином.

Но један пут, док је у узаном, страхота загрејаном и старим квасом скроз и скроз окуженом трему седео стари мој слуга Василије, што га прозвасмо Гуском, у препотопском свом казакину — и играо се карата с кочијашем Потапом, на коме беше бео са свим нов кожух и грдне у мазане чизметине — дотле Рикман у дашчаном заклону певаше:

Herz, mein Herz, warum so traurig?
Was bekümmert dich so sehr?
S'ist ja schön im fremden Lanbe —
Herz, mein Herz, — was villst du mehr?

По смрти очевој настанимо се у Москви. Мени беше тада дванаест година. Отац ми умре ноћу од капље. Никад не ћу заборавити те ноћи. Ја сам тврдо спавао, као што обично сва

деца спавају; али кроз зан учини ми се, као да чујем тешко и одморено крчање. На један пут осетих, где ме неко ухватио за раме, па ме трза. Отворих очи: преда мном стајаше Василије. „Шта је?“ „Ход'те, ход'те, Алексије Михаилић умире...“ Као босомучан скочих с постеље, па управо у собу к оцу. Видим: отац лежи са западом главом, сав првен и тешко крчи. На вратима гурају се слуге с услахи-реним лицима; у трему питаше неко промуклим гласом, о да ли су већ послали по лекара. На пољу наведе коња из коњушнице, врата шкрипце, лојана свећа гори у соби на поду; мати ми се предала јаду и тузи, али не заборава у том ни на своје достојанство. Ја се бацих на прса оцу, загрлах га и промуцах: „Оче, оче! . . .“ Он лежаше не помично и жмиркаше необично. Погледах му у лице — неуздриљив ужас пресече ми дисање; завриштах од страха, као птица, кад је зграби незграпна рука. Однесоше ме из собе. Још дан пре тога, као да је слутно, да ће скоро умрети, миловао ме је он тако топло и тако тужно. Доведоше неког дремљивог и чувавог лекара, који сав удараше на вотку. Отац умре под његовом ланцетом. Сутра дан стајаша свећом у рукама пред столом, на коме лежаше мртвац, и сав смотен слушах једнолико појање црквеног појца, које кад кад прекидаше слаби глас свећеников. Суво ми точаху низ образе, низ усне, на огрлицу и на кошуљу. Ја гледах нетренилице, гледах пажљиво на непо-

помично лице очево, као да изгледах што од њега; а мати ми међу тим полако се придизаше и крстећи се догицаше се прстима својим чела, тела и рамена. У глави ми не беше ниједне мисли; сав сам био отештао, али осећаш, да се са мном збива нешто страшно. . .

Смрт ми је тада загледала у лице и пребележила ме је.

По смрти очевој преселисмо се у Москву и то са свим из проста узрока: све нам имање би продано због дугова, — све осим једног јединог сеоца, овог истог, у коме ја сад свршавам течај свога сјајног живота. И ако сам био тада млад, признајем, да ме је ражалостила продаја нашег гњезда, или да право кажем, жалио сам само за нашим вртом. О тај су врт привезане скоро једине моје светле успомене. Тамо сахра-них једно тихо пролетње вече свог најбољег иријатеља, старог пса с кусим репом и с кривим ногама — Трикса. Тамо је бивало, да сам сакривен у високој трави, још крадене јабуке новгородске; тамо на послетку видех први пут у жбуну од малина собарицу Клавдију, која, и ако имађаше загубаст нос и навикну, да се при смејању покрије рупцем, ипак узбуди у мени тако нежну страст, да ја пред њом нисам могао ни да дишем ни да дођем до речи. Једном о ускрсу, када дође на њу ред, да приступи к мојој господској руци, мал не падох пред њу, да јој ижљубим изгажене кожне ципеле. Боже мој? Јели можно да има томе већ дваест година?

Јели то тако давно било, кад сам на свом малом риђем коснатом коњицу јахао поред старе ограде нашег врта и дизао се на стременима, да скинем који двобојни листак од тополе? — Док човек живи, не осећа свог рођеног живота; он га, као звук, осети тек после неког времена.

О, мој врте, о, зарасле путање украј језера. О пешчано местанце под оналим насаном, где сам ловио пешеве и лињаке! И ви, високе бреге, с дугим опуштеним гранама, иза којих се с поља њила сетна песма мужикова, прекидана лупом његових таљига — нама шаљем последњи свој поздрав!.. Растајући се са животом пружам руке своје вама, само вама... Још једном бих хтео да удишем у себе грку свежину пеленову, слатки дах хељдин на пољима постојбине моје; још једном бих рад да слушам из далека смерно звонење распуклога звона на нашој цркви; још једном да се пружим у хладовину под храстом на стрменој обали познатог потока; још једном да пратим погледима покретне трагове ветра, који у тамним колутима трчи преко златне траве наших ливада. . .

Али на што је све то? Данас не могу више да пишем. До сутра.

III.

22. Марта

Данас је опет хладно и сумрачно. Такво ми време боље годи. Оно пристаје у мој рад. Јучерашњи је дан у залуд пробудио у мени силна

непотребна чуства и успомене. Тога не ће више бити. Такви су изливи чуства — као госпоино биље: с почетка није отужно, али се одмах затим осети у устима нешто горко. Почећу опет просто и мирно да причам о свом животу.

И тако дођосмо ми у Москву...

Али сад ми паде на памет: је ли то баш тако вредно, да причам о свом животу?

Није, за цело није... Мој се живот ни у чем не разликује од живота толиких других људи. Родитељска кућа, свеучилиште, служба у нижим степенима, оставка, малени број познаника, пристојна сиротиња, смерна задовољства, мирно занимање, умерене жеље — кажите ми за име света, коме је све то непознато? И по томе не ћу сад причати о свом животу, тим пре, што и онако пишем само ради свог рођеног задовољства; а како моји прошаста дани не представљају ни самом мени ништа ни особито веселог, ни особито тужног, то у истини и нема у њима ништа, што би вредно било спомена. Боље да се постарам, да разјасним самом себи свој карактер.

Какав сам ја човек?... Могу ми рећи, да ме ни за то не пита нико — и то је истина. Али ја сам већ човек на умору, па ће ми се моћи опростити та жеља, што хоћу пред смрт своју да дознам, каква сам управо птица био ја?

Размисливши како ваља о том важном питању и не имајући у осталом никаква узрока, да се о самом себи изразим са одвећ големом

жестином, као што чине људи, који су по све уверени о својим врлинама, ја сам дужан, да пре свега ово речем: ја сам био са свим залишан човек на овом свету, или, ако се хоће, са свим залишна птица. Сутра ћу то и доказати, јер данас кашљем као матора овчина, и моја нудиља, Терентијева, не да ми мира: „Лез'те само, баћушко, напијте се мало чаја...“ Знам, за што она толико наваљује на мене: и сама би хтела да није чаја. Што му драго, нека буде. За што и да не допусти човек бедној старици, да извуче на послетку сву могућу корист од свога господина, докле још има времена за то?...

VI.

23. марта.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ

Опет зима. Снег веје... Залишан, залишан... На дивну реч наидох. Што дубље улазим у сама себе, што пажљивије разматрам сав свој прошли живот, тим сам јаче убеђен о потпуној истини тога израза. Залишан — одишта је тако. На друге се људе не може та реч да примени... Људи су рђави: добри, паметни, глупи, пријатни и непријатни, али залишни... нису. То јест: разумите ме само добро: и без тих би људи могао свет поставити... за цело; али бескорисност — није њихово главно својство, није знак, по коме се могу разазнати, и вама, када говорите о њима, реч „залишни“ не долази прво на уста. А ја... о мени се и не може ништа друго рећи, него да сам залишан — и ништа више. Сувишни чо-

век — и то је све. Очевидно је, да природа није ни мислила, да ћу ја доћи, па је с тога и поступала са мном, као с неочекиваним и с незваним гостом. Није бадава рекао о мени некакав шаливчина и ваљан играч преферанса: да се моја мати са мном „обремизила.“ У овај мах говорим о себу мирно, без сваке жучи... Ствар је свршена! За цело време свога живота налажах увек, да ми је место заузето, може бити с тога, што нисам тражио тога места тамо, где би требало. Бејаш осетљив, бојажљив, раздражљив, као што су и сви болесници; уз то, по свој прилици због претеране своје таштине или у опште због рђава устројства своје особе, међу мојим чувствима и мислима — изразом тих чуства и мисли налажаше се нека безсмислена, недокучљива и непобитна препрека; и када се одважих да силом победим ту препреку, да сломијем ту преграду — моји покрети, израз мога лица, све моје биће узимаше тада вид мучна напрезања: не само да сам изгледао — него сам збиља и био неприродан и усиљен. Ја сам то осећао и гледао сам, да се опет повратим к себи. Тада пролажаше по мени страховита узбуђеност. Разматрах себе до последње нитке, упоређивах себе с другима, сетих се и најнезнатнијег погледа, најнезнатнијег осмеха, најнезнатније речце оних људи, пред којима хтедох да блистам, узимах све рђаве стране, грко се смејаш својој обести, што хтедох да будем, као и сви што су — и на један мах по сред смеха

жалостиво клонух сав и падох у глупаву плашљивост, и онда опет почињох с почетка — једном рецју, бојех у непрекидној узбуђености, као верерица на точку. Читави д ни протицаху у тој мучној, бесплодној радњи. Па сада, молим вас, реците ми, реците сами, коме и на што је потребан такав човек? Од куда се то са мном родило, шта је узрок тој мрзовољној обести? Ко то зна? Ко ће ми то рећи?

Једном иђах из Москве на делижансу. Пут беше леп, а кочијаш упрже поред четири коња још једног. Несретни тај пети, по све бескорисни коњ, овлаш привезани с преда на колима дебелим, кратким ужетом, које му немилосно параше ноге и дераше роц, које га присиљаваше да прави неприродне скокове и које му даваше изглед праве запете, буђаше у мени увек дубоко сажаловање. Рекох кочијашу, да бисмо могли красно бити и без тог петог коња... Он поћута мало, климну главом, удари му десетак кнута по мршавим леђима и по подбулом трбуху — и одговори с подсмехом: „Да, да, није нимало од потребе.“

И ја исто тако нисам потребан... Срећом постаја није већ далеко.

Залишан... Обећао сам, да ћу доказати умесност свога мишљења и хоћу да одржим обећање. Мислим, да ми није требе, да помињем стотине маленкости, свакидашње прилике и догађаје, што би у осталом у очима сваког мислећег човека који мисли могло изгледати као необорив

доказ мени у прилог, то јест, у прилог моме мишљењу. Боље да почнем управо с једним доста важним догађајем, који ће на послетку разбити сваку сумњу о тачности речи: залишан. Опет кажем: није ми намера, да се упуштам у појединости, али не могу муком да пређем једну доста чудновату и занимљиву околност, а то је: необично понашање мојих пријатеља са мном имао сам и ја пријатеља), свагда, кад се год (сусретох с њима или кад сам к њима иђах. Осећаху они увек неку неугодност; смешише се усиљено, не гледаху ми ни у очи, ни у ноге, као што то други људи чине, него само у лице, пружаху ми нагло руку, на брзу руку изговорише: „А! здраво Чулкатурине!“ (судба је мене обдарила тим именом), или: „А, где и Чулкатурина,“ па одмах одлазише на страну и неко време за тим остадоше непомични, као да лупају главу да се сете нечега. Ја сам опазио све то, јер имам доста проницавости, а прилично сам и општроуман. У опште нисам глуп, па по који пут ми долазе у главу и доста занимљиве и не са свим обичне мисли, али као човек залишан и затворен, нисам никада хтео да искажем својих мисли, тим пре, што сам још напред знао, да ћу их рђаво изрећи, који пут ми се учини са свим чудно, како други људи говоре тако просто, слободно... Колика је то брзина! помислим тада у себи. Али морам признати, да ми, при свој својој затворености, језик често пута осећаше особиту вољу за говор;

но то биваше само у младости, кад сам држао по коју беседицу, у зрелим пак годинама увек ми је пошло за руком, да се уздржим. Говорио сам сам себи: „Боље ће бити, да ћутимо,“ и одмах сам се смирио. На ћутању сви смо ми јунаци; особито женске наше знају то: гдекоја „високоучена“ руска девојка толико зна ћутати, да је такав привор и у препреденом човеку кадар да произведе лаку дрктавицу и хладан зној. Но то не спада на ствар и нисам ја за то, да критикујем друге. Да пређем дакле на обећано казивање.

Има томе неколико година, како ме доста незнатне, али за мене веома важне околности примораше, да проведем пуних шест месеца у окружној вароши О... Та је варош веома незгодно подигнута на косој страни једног брда. Становника беше у њој око осам стотина: сиротиња беше ту необична, кућице не дају се ни с чим познатим упоредити. На главној улици беху овде онде нагомилане грдне камењаче од неотесаног вапнаца, као да је бајаги калдрмисана улица, због чега мораше таква места да обилазе и сама сеоска кола. Баш по сред среде необично каљаво тржишта диваше се мајушна жућкаста зграда са тамним рупама. У тима рупама виђаху се људи у грдним шеширима, и чињаху се као да тргују. Тамо се диже необично висока шарена мотка, а поред мотке, реда ради, по заповести начеоништва, стоји воз жута сена и шета се једна начеоникова кокош.

Једном речју, у вароши О... беше живот до зла бога бедан. Првих дана скоро да сам сишао с ума од дугог времена. Морам рећи о себи, и ако сам залишан човек, нисам то по својој вољи; ја сам болестан, и све болесно не могу да трпим... И од среће не бих бегео, шта више старао сам се, да јој се прикучим и с десна и с лева... И по томе није нимало чудно што и мени може бити дуго време, као и свиком другом човеку. У варош О... био сам дошао по званичним пословима...

Терентијевна се одиста уверила, да ме умори. Ево само нешто од нашег разговора:

Терентијевна. О—о, баћушко, шта ви све то пишете? То није здраво, писати толико,

Ја. Али ми је дуго време, Терентијевна!

Она. Ах, баћушко! шта ви то велите? Буди бог с вама! Лез'те, лез'те: то је најбоље.

Ја. Та и без тога ћу умрети, Терентијевна!

Она. Сахрани боже! Шта, хоћу л' зготовити чаја?

Ја. Не ћу живети још ни недељу дана, Терентијевна!

Она. И—и, баћушко! шта ви то говорите?.. Идем дакле да донесем самовар.

О, ослабело, жуто, крезубаво створење! Зар и у твојим очима нисам човек?

V.

24. марта. — Јак мраз.

Одмах при своме доласку у О... морадох због речених званичних послова отићи некоме

Ожогину Кирилу Матвејевићу, једном од главних чиновника окружних; али се из ближе упознадох с њиме истом после две недеље дана. Кућа његова беше у главној улици и одликоваше се од свију других величином, шареним кровом и двема лавовима на вратима, из оне породице лавова, који за чудо налаче на псе, којима је постојбина Москва. Већ по тим самим лавовима могло се видети, да је Ожогин имућан човек. О одиста: он је имао четири стотине душа; примао је код себе све боље друштво вароши О... и важио је као дочекљив човек. К њему је долазио и градоначесник, који беше необично крупан човек, на широкој дрoшци, у коју беху упрегнута два риђа коња. Долазише му и други званичници: државни одветник, жућкасти и злобно створење божје; враголасти мерник — немачкога порекла с татарским лицем; офицер — нежна душа, певач, а и сплеткаш; некадашњи окружни начесник — господин с бојеном косом, с пригњеченом рубином, с тесним панталонама и с оним „благородним“ изразом лица, као што га имају људи, што беху већ под судом. Долазише ту и два спахије, неразлучни пријатељи, оба већ постара и опала, од којих млађи непрестано довађаше старијег у неприлику и ућуткиваше га увек једним и истим прекором; „Та махните се, Сергије Сергијићу! шта ћете још ви? Та ви пишете „чеп“ с буки. Јест, господо, настављаше он са свом ватром убеђења обраћајући се оконицима, Сер-

гије Сергијић не пише: чеп, него чеб.“ И сви се смејаху, и ако се по свој прилици ниједан од тих не одликоваше особитим искуством у правопису; а несрећни Сергије Сергијић умуче на то и насмешивши се спусти главу доле. Но ја заборављам, да ми је време одмерено, па се упуштам у потање описивање. На кратко и без даљег колишења: Ожогин је био ожењен, имао је кћер, Јелисавету Кириловну, и ја се у ту кћер заљубим.

Ожогин не беше ни добар, ни рђав, он беше као и многи други људи; жена му изгледаше као матора кокошка; али кћи није имала ништа од својих родитеља. Она беше лепушката и живе и благе нарави. Њезине сиве и светле очи гледаху добродушно и невино испод обрва, које беху уздигнуте као оно у деце. Скоро се непрестано смешила, а доста се често и смејала. Свежи глас јој звучаше веома пријатно, покрети јој беху слободни и брзи — а заруменела се увек лако и без снебивања. Одело јој не беше у век најкусније, а најбоље јој стајаху просте хаљине. Ја се у опште нисам лако упознавао с људима, а ако ми је то с киме лако пошло за руком — што у осталом није скоро никад било — онда је то силно утицало на мене у хатар новoga познанства. Са женскимa се никако нисам знао „опходити“ и у њихову присуству или се мрштих и узимах бесан изглед, или сам кезио зубе и мрљао штогод у себи. С Јелисаветом Кириловном беше са свим друкчије; код ње се осећах одмах с почетка као код своје

куће. Ево како се то догодило. Одем једном пре обеда к Ожогину и запитам, је ли он код куће? Одговорише ми: „Код куће је, облачи се; извол’те мало у дворану.“ Одем у дворану и погледам око себе: на прозору стоји с леђма мени окренута девојка, у белом оделу, и држи у руци крлетку. Ја се као обично, мало збуним, али се одмах саберем и закашљем, да бих добио мало куражи. Девојка се брзо окрете, тако брзо, да јој вртице прелеташе преко лица, виде ме, поклониле се и смешећи се показа ми кутијцу напуњену до половине семењем и рече: — „Ви ћете допустити“ Разуме се да сам се ја на то, као што приличи у таким приликама, с почетка поклонио и у исто доба брзо сагнуо и савио колена (као да ме је ко од остраг лунио по жилама), што, као што ће бити познато, јесте знак ваљаног васпитања и пријатне одређености у „опхођењу“, за тим сам се насмешио, подигао руку и двапут махнуо њоме по ваздуху с грацијом. Девојка се одмах окрете од мене, извади из крлетке дашчицу, поче јако грести по њој ножем и на један пут, не мичући се с места, рече ми: „То је очина зеба. . . Волите л’ ви зебе?“ — „Ја волијем чиза,“ одговорим не без усиљавања. — „А! и ја волим чиза; али гледајте је само, како је дивна. Вид’те, ни мало се не боји.“ Ја сам се томе чудило, што се нисам бојао. — „Ход’те мало ближе; ми је зовемо Попком.“ Приђем ближе и нагнем се над крлетом. „Је л’ те да је лепа?“ Она се окрете лицем к

мени; ми бесмо тако близу једно другом, да јој није требало много окретати главе, па да ме погледа својим јасним, светлим очима. Ја је посматрах: цело јој младо, ружичасто лице сијаше у таком милом осмеху, да се и ја морадох смешити и да се скоро засмејох на глас од задовољства и од милине. Врата се отворише и унутра уђе Ожогин. Одмах приђем к њему, отпочнем с њиме с места разговор, па и сам не знам, како је за тим дошло, да сам остао ту на ручку и како сам преседео ту читаво вече. Сутра дан слуга Ожоговинов висок и у полу слеп човек, смешаше се на мене, као на старог домаћег пријатеља, скидајући ми огртач.

Наћи прибежишта, свити себи и ако привремено гнездо, познати милоту свакидашњих одношаја и павика, то беше срећа, што је ја, залишан, без породичних успомена човек, дотле још никад не осетих. Кад би било можно, да што на мени напомиње на цветак, и кад то употређивање не би било тако отрцано, могао бих се решити, да речем, да се од тога дана развила моја душа као цветак. Све у мени и око мене као да се на један мах прерушило! Сав живот ми би осветљен љубављу, сав савцит, до најмањих ситница, као оно тамна, запуштена соба, кад унесу у њу свећу. Легао сам да спавам и устајао, облачио се, доручковао, пушио са свим друкчије, него иначе. У ходу сам поигравао, јест, поигравао, као да су ми нарасла крила на раменима. Колико се сећам, нисам ни

за тренутак био у неизвесности каквој о чувству своје према Јелисавети Кириловној: одмах први дан заљубих се у њу страсно и одмах први дан знадох, да је љубим. За три недеље дана виђах је сваки боговетни дан. Те три недеље беху најсретније доба у моме животу; али ми је успомена на њих тешка. Не могу да мислим само о њима, а да се и нехотице не сетим и онога, што је за тим дошло, и да ми једовѣта грчина не прелије срца, које је истом омекшало.

Кад је човеку врло добро, зна се, да му мозак онда веома мало ради. Мирно и радосно чувство, чувство издовољења, пуни му све биће. Он је тиме проникнут, сазнавања личности нестаје у њему. Он плива у блажености, како веле рђави песници. Али када на послетку мине тај „чар“, осећа човек неку досаду, скоро се каје, што у сред среће чије нимало пазиво сама себе, што размишљањем, успоменама није удвајао, настављао своје насладе. . . као да човек у „блаженству“ и држи за вредно, да размишља о својим чувствима! Срећни човек — то је као муха на сунцу. С тога и ја, када се сетим те три недеље, скоро никад не могу да задржим у памети тачан, опредељен утисак. То ми је тим теже, што се за цело то време није догодило ништа особито знаменитог међу нама. . . Твх двадесет дана јављају ми се као нешто топло, младо, миришљаво, као светао зрак у моме досадном и сивастом животу. Памћење ми на једном постаје са свим верно и јасно, и то од онога часа,

када на мене, да речем опет по оним рђавим песницима, почеше да падају удари судбине.

Јест, те три недеље. У осталом, оне не да не оставише у мени никаква утиска. Који пут када по дуже размишљам о томе времену, успомене неке на један пут искрсну из мрака прошлости, као што оно звезде из ненада на вечерњем небу излазе на сусрет оку, које пажљиво мотри ту бескрајност небеску. Особито се добро сећам шетње једне у шуми иза вароши. Беше нас свега четворо: стара Ожогонова, Лиза, ја и некакав Бизмјонков, нижи званичник у вароши О., плав, добар и тих човек. О њему ћемо касније још имати речи. Сам г. Ожогин остао је дома: од силног спавања добио је неку главоболву. Дан беше диван, топал и тих. Мерам рећи, да Руси у опште нису велики пријатељи вртова ради увесељавања и јавних шетница. У гувернијским варошима, у тако званим јавним вртовима, ни у које време не можете наћи ни живе душе; осим ако каква старица, уздишући, седи на зеленој клупи, у коју је припекло сунце, или под којим дрветом, а и то само онда, ако нема на близу никаквог другог склоништа. Но када се нађе близу које вароши ситна брезова шумица, онда трговци, а по који пут и званичници, радо изиду на поље свецем и недељом и понесу са собом своје самоваре, колача, лубеница, поставе сву ту благодет на прашњаву траву поред самог друма, па ту седну у округ и једу и пију до саме ноћи у зноју

лица свога. Баш така шумица налажаше се тада на две врсте од вароши О. Ми одосмо тамо на скоро после ручка, написмо се најпре, како ваља, чаја, па се после све четворо кренусмо у шетњу по шуми. Бизидонков узе под руку стару Ожогоинову, а ја — Лизу. Беше већ пред вече. Ја се налажах тада у самом жару прве љубави, та истом беше две недеље дана, од како се упознасмо. У оном стању страсног и пажљивог обожавања, кад нам сва душа невино и невољно иде за сваким покретом љубљенога створења, када не можемо да се наситимо његовом присутношћу, да се наслушамо његова гласа, када се смешимо и гледамо око себе као дете које оздравља, када сваки ијоле искусни човек може на сто корака и на први поглед да опази, шта се с нама збива. До тога дана не имадох никада прилике, да с Лизом идем испод руке. Тихо корачасмо једно поред другог и гависмо зелену траву. Лак ветрић духаше око нас кроз беличасте бреге и тераше по који пут врпцу од њезина шешира мени у лице. Ја јој нетренимице праћих сваки поглед, док се најзад она весело не окрете к мени, и ми се обоје смешисмо једно на друго. Тице одобравајући цвркутаху над нама, плаво небо гледаше мило на нас кроз меко лишће. Глава ми се врћаше од неизмерне среће. Морам одмах овде рећи, да Лиза не беше ни најмање заљубљена у мене. Ја јој се допадох; она се у опште није туђила никога. Но не беше мени суђено, да је узне-

мирим у њезиној мирноћи. Она иђаше испод руке са мном, као с братом својим. Тада јој беше седамнајест година. . . И међу тим само то вече, преда мном, започе у њој радити оно унутарње, тихо врење, које иде сватда пред прерушајем детета у девојку. . . Ја сам био сведок те промене васцелога бића, тог невиног снебивања, те потрешљиве замишљености; први ја опазих ту изненадну мекост погледа, како јој глас дркће и издаје је — и, о мене луде! о залишна човека! ја се не стидех, да читаву недељу дана мислим, да сам ја, ја узрок тој промени.

Ево како се то догодило.

Шетасмо се доста дуго. Већ се спушташе мрак на земљу, ми се слабо разговарасмо. Ја ћутах, као што то чине и сви неискусни љубавници, а она изгледаше, као да има нешто да ми каже; али као да сада размишљаваше о нечем, дрмаше главом на необичан начин и замишљено грискаше ли так, што га беше откинула. Који пут би брзо коракнула мало напред. . . за тим би се на један пут зауставила, чекала би на мене и гледала би око себе с подигнутим обрвама и с расејаним осмехом. Дан пре читасмо заједно „Кавкаскога роба“ од Пушкина. С коликом пожудом слушаше ме она наслонив ми лице на обе руке, а груди уз сто! Отпочех за тим разговор о томе читању; она поцрвене, запита ме, еда ли сам пре поласка дао зеби конопљана семења запева на глас неку песму и за тим на један мах ућута. Шума се с јед-

не стране ослањаше на прилично висок и стрм обронак, поред кога тецијаше мала речица с извијуганим обалама, с ону страну реке беше пукла неизмерна равница, која се час уздизаше као валови, а час лежаше пред нама као прострвен саг, а само је на гдекојим местима просоцаху ситни поточићи. Ја и Лиза први дођосмо на крај шуме; Бизмјонков остаде натраг са старом Ожогоиновом. Изидосмо на чистину, застадосмо и морадосмо обоје жмиркати; управо преко пута од нас, по сред зажарена облака, смириваше се црвело и величанствено сунце. Једна полутина неба стајаше у пламену; црвени зраци падаху на ливаде, облесак од њих падаше чак у потоке, који већ беху у хладовини, продужаваху се трептећи као истопљено олово до саме реке, где је не заклањаше шипражје што се наднело над њом, и као да се опираху о прса обронку и шуми. Пламеном светлошћу обливени, застадосмо ту. Нисам у стању, да искажем речима величанственост те слике. Веле, да слепцу изгледа црвен цвет као звук од трубе; не знам у колико је упоређење то истинито, али одиста беше нешто заповедничко у томе разбукталом злату вечерњег зрака, у ватреном сјају неба и земље. Ускликох од милине и одмах се окретох Лизи. Она гледаше управо у сунце. Оно одејајкиваше у очима јој као сићушне огњене тачкице. Она бејаше узбуђена и силно претресена. Ништа не одговори на мој усклик, него стајаше као уко-

пана са погнутом главом... Ја јој пружих руку; она се окрете од мене и обли се на један мах сузама. Ја је посматрах с тихим, скоро радосним немиром... Глас Бизмјонковљев зачу се на два корака иза наших леђа. Лиза брзо отре сузе и с неизвесним осмехом гледаше на мене. Стара Ожогоинова изиде из шуме на слањајући се на руку свог плавог пратиоца. И они застадоше, да гледају дивни приказ. Стара запита нешто Лизу, и ја се добро сећам како се сав уздрктах, када јој се у одговор зачу, као бачено стакло, разбијен глас ћери јој. Међу тим зађе сунце и жар поче гаснути.

Упутисмо се натраг. Ја опет узех Лизу под руку. У шуми беше још доста видно, и ја јој јасно распознавах сваку црту. Она беше сетна и не подизаше горе очију. Руменила, разливена по целом јој лицу, није нестајало; као да је непрестано стајала у зрацима сунца на заходу... Рука јој се скоро не дотицаше моје. Дуго не могах ни речи рећи: тако силно лупаше срце у мени. Кроз дрвеће виђаху се кола нека; кочијаш ногу пред ногу иђаше нам на сусрет по бухавну песку.

— Јелисавето Кириловна, запиташ најзад: — ради чега плакасте?

— Не знам, одговори она по кратком ћутању. Она погледа на мене својим кротким, још од суза влажним очима — поглед им учини ми се са свим друкчији — па опет заћута.

— Као што видим, ви волите природу...

наставих даље. — Управо хтедох рећи нешто са свим друго, а и ту фразу једва ми језик измуца до краја. Она врћаше главом. Не могах више ни речце да изустим . . . очекивах нешто . . . да ли изјаву каку? Није него још нешто! Ишчекивах поверљив поглед који, питање које . . . Но Лиза гледаше у земљу и ћуташе. Ја понових још једном полуглавно: „Ради чега?“ али не добих никаква одговора. Видех, да је збуњена, да се скоро стиди.

После четврт часа седосмо већ у колима и враћасмо се у варош. Коњи трчаху; ми се брзо кретасмо кроз тамни, влажни зрак. Ја се на једаред рашћеретах, непрестано се обраћах то Бизмјонкову, то Ожогоиновој, не гледах у Лизу, али могох ипак опазити, да из угла једног у кочијама не један пут јој се поглед застави на мене. Кад дођосмо кући, она се сабра, али за то опет не хтеде читати са мном и на скоро оде да спава. Прелом, о коме већ помињох, сврши се у њој. Она престаде бити дете, и она се поче нечему да нада . . . као и ја. Дуго се није надала.

С пуно раздраганим срцем вратих се ону ноћ у свој стан. Нечег неизвесног што као неко претчувство, као нека сумња поче да ниче у мени, нестаде на један пут. Изненадну ону укоченост у Лизину понашању према мени приписивах девојачкој стидљивости и страшљивости . . . Та не читих ли зар тисућу пута у силним књигама, да први појав љубави увек збуни и

застраши девојку? Осећах, да сам пресрећан и већ почех у себи да градим различите планове . .

Да ми је тада шапнуо ма ко на ухо: „Вараш се пријане; теби није то никако намењено, брате мој: теби је суђено да умреш самохран, у опалој кућици, у несносном врчању старе бабе, која једва чека, да ти умреш, да прода у бесцење ципеле твоје. . .“

Јест, по невољи морам овде рећи по једном руском филозофу: „Како да знаш оно, што не знаш?“ — Сутра даље.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр

VI.

25. марта. Снежан зимњи дан.

Прочитих још једном оно, што написах јуче, и у мал, не подерах све. Чини ми се, да причам одвише опширно и преко мере осетљиво. У осталом, како ми друге успомене о томе времену не дају никаква уживања осим оног особитог уживања што га имађаше Љермонтов на ум, када говораше, да је и радост и бол у томе, када се повлече старе ране, па за што не бих зледио себе? По томе свему ваља да је крај. И по томе наставићу даље без сваке осетљивости.

У течају читаве недеље, после шетње наше у шуми, положиј ми се ни у чем не поправи, и ако се промена у Лизи опајаше сваки даном све боље и боље. Ја, као што већ рекох, тумачих ту промену на пајугоднији начин по себе... Несрећа самохраних и плашљивих људи — због таштине плашљивих — у томе је, што они, и

ако имају очију и ма да их разрогаче, ипак ништа не виде, или виде све у лажној светлости, као кроз бојадисане наочари. Рођене њихове мисли и посматрање збуне их при сваком кораку. У почетку нашега познанства беше Лиза према мени поверљива и искрена, као дете какво; могуће је, да у њеном расположењу према мени беше нешто више, него проста, детињска одачност... Но када сврши у њој онај чудновати и скоро изненадни прелом, осећаше се она после кратка ломљења као стешњена у мојој присутности; нехотице ме избегаваше, а у исти мах бејаше и сетна и замишљена... Она изгледаше нешто... а шта је то? ни сама не знађаше... а ја... ја се радовах тој промени... Ја, како веле, скоро умирах од милине и од раздраге. У осталом, морам признати, да би се и други ко на моме месту могао да превари... Ко је без сваке таштине? Не треба ми овде рећи, да ми све то постаде јасним истом у потоње време, када бејаш присиљен, да опустим своја позлеђена, ослабела крила.

Неспоразумљење, што пониче између мене и Лизе, трајаше читаву недељу дана, — а томе се нимало не треба чудити: ја сам видео неспоразумљења, која трајаху и по више година. Ко сме рећи, да је једино истина реална? Лаж је исто тако животна, као и истина, а може бити још и већма. Сећам се добро, да се те недеље не један пут мигољило у мени прв... али самохрани људи, опет велом, не могу исто тако

да схвате оно, што се у њима збива, као ни оно, што гледе својим рођеним очима. Па зар је љубав — природно чувство? Зар је човек на то одређен, да љуби? Љубав је болест; а за болести закон није писан. Узмимо, да се у мени срце који пут непријатно стиснуло, али то је од туда, што све у мени беше преврнуто тумбе. Како ћете ту познати, шта је добро, а шта је рђаво, и какав узрок, какав значај има свако осећање појединце?

Но како било да било, сва та неспоразумљења, претчувства и наде овако се разрешише.

Једном — беше баш пре подне, око дванаест сахата — истом уђох у трем г. Ожогина, кад зачух непознат, јасан глас у нутри у дворани. Врата се отворише, и с домаћином се указа на прагу леп и висок човек од својих двадесет и пет година. Брзо огрте војничко јапунце, што лежаше на једној столици, ласкаво се опрости с Кирилом Матвејићем, пролазећи мимо мене, небрижљиво се маши за своју „фурашку“ — и оде, а жвркови му зврктаху на чизмама.

— Ко је то? запитам на то Ожогина.

— Кнез Н*, одговори ми он с нешто забринутим лицем; — послан је овамо из Петрограда, да прегледа рекруте. Ама где су ти моји људи? настави даље једито. — Никога на свету, да му огрне јапунце.

Уђосмо у дворану.

Је ли одавно дошао? запитам даље.

Од јуче је у вече ту. Понудих му једну своју собу, али ме он одби. У осталом, као да је врло ваљан човек.

— Је ли био дуго код вас?

— Један сахат. Замолио ме је, да га представим Олимпијади Њикићиној...

— И ви га представисте?

— Наравски.

— А и с Јелисаветом се Кириловном он...

— И с њом се упознао — да како.

Заћутах мало.

— Не знате, колико ће се овде бавити?

— Тако једно две недеље дана.

И Кирило Матвејић оде да се обуче.

Ја пројурим неколико пута горе доле по дворани. Не сећам се, да је долазак кнеза Н* учинио у мени тада какав особити утисак, осим оног непријатног чувства, које обично овлада нама, кад се какво ново лице појави у нашем домаћем кругу. Може бити, да је уз то чувство пристало још нешто, што личи на завист страшљива и тамна Московљанина према светлоте петроградском официру. „Кнез је тај — помислих у себи — престонички гизделин: он ће на нас с висине гледати...“ Једва минут један ако сам га посматрао, па ипак опазих, да је то леп човек, мио и одрешен. По што пређох неколико пута горе доле по дворани, зауставих се најзад пред огледалом, узех из шпага чешаљ, до-

ведох своју косу у живописан неред и као што се то по који пут догоди, на једаред се упустих у посматрање самог свог лица. Колико се сећам, сва ми пажња беше усредсређена на носу; меки и неопредељени обриси његови никако ми се не свидеше — кад на један пут у дну огледала, у ком се огледаше скоро цела соба, опазих, где се отворише врата и где се на њима показа леп облик Лизин. Не знам, за што се не кретох с места и што задржах на лицу пређашњи израз. Лиза опружи главу, пажљиво погледа на мене и уздигнувши обрве грискаше усне и притајиваше дисање, као човек, који се радује, што га не опазише, за тим се пажљиво повуче натраг и притвори полако за собом врата. Врата лако шкрипнуше. Лиза се задркта сва и остаде као укувана на месту... Ја се престано не кретах с места... Она опет ухвати за кључаницу и притвори врата. Не беше никакве сумње: израз Лизина лица, кад опази мене, онај израз, у коме се не виђаше ништа, осим жеље, да се срећно врати натраг, да избегне непријатан састанак, јасна радост, која јој сијаше из очију, када јој се учини, да одишта може умаћи, а да је ја неопазим — све ми то говораше доста јасно: та ме девојка ни најмање не воли. Дуго, дуго не могах свратити поглед од непомичних, немих врата, која се на ново појавише у огледалу. Хтедох се осмехнути на своје дугуљасто лице — опустих главу, вратих се дома и пружих се на диван. Необично

ми тешко беше, тако тешко, да не могах ни плакати... а на што и да плачем?... „Је ли можно?“ — понављах без престанка, лежећи као убијен, на леђима, и скрстивши руке на грудима. — „Је ли можно?...“

VII.

26. марта. Југовина.

Кад сутра дан по дугом колебању и са страхом ступих у познату дворану Ожоговиных, не бејаш више онај човек, што долажах већ три недеље дана у ту кућу. Све моје пређашње навике, којих се почех отресати под утиском нова за мене чувства, из ненада се с нова појавише и овладаше мноме, као домаћин, који се вратио у своју кућу. Људи, као што сам ја, у опште не рачунају толико са збиљским чињеницама колико са својим рођеним утисцима. Јуче још сневах о „милимама узјамичне љубави,“ а данас већ нимало не сумњам у своју „несрећу“ и сасвим падох у очај, и ако нисам у стању, да нађем и један једини паметан разлог своје очају. Не могах ревновати према кнезу Н*, јер при свим његовим преимућствима, једина појава његова не беше доста да у један мах уништи онај расположејај Лизин према мени... Но да ли збиља беше ту каквог доброг расположејаја и одношаја? Размишљах о свему, што се до сад догодило. „А шетња у шуми?“ запитах сам себе. „А израз лица јој у огледалу?“ „Но — наставих у себи — шетња у шуми, чини ми се, као... Боже

мој, ала сам ја бенак!“ ускликнох најзад гласно. Ето такве недоречене, недомишљене мисли, ти-сућу пута враћајући се у једноликој слици кружаху по мојој глави. Још један пут велим, кад се вратих к Ожоговиным, бејаш опет онај стари осетљиви, поругљиви, утегнути човек, какав бејаш од кад знадем за себе...

Сву породицу застадох у дворани; и Биз-мјонков беше ту и сеђаше у куту. Сви ми до-ђоше, као да су добро расположени; особито Ожогин сијаше се од радости и одмах на прву реч ми рече, да је кнез Н* био јуче читаво вече код њих. Лиза бејаше са свим мирна. „Но — рекох сам себи — сад истом разумем, што сте сви тако весели.“ Морам признати, да ме је поновљена посета кнежева изненадила. То-ме се нисам надао. У опште људи, као што сам ја, свему се на свету надају, само не оно-ме, што се по природном поретку ствари мора да догоди. Ја се накосирих и узех вид увређе-на, али великодушна човека: хтедох казнити Лизу својом немилосрду, из чега се у осталом може извести и то, да ипак нисам по све оча-јавао. Веле, у другим приликама, када нас оди-ста љубе, да је шта више корисно промучити мало љубљено створење; али у моме положају беше то страхота глупо. Лиза се са свим лепо и не осврташе на мене. Једина стара Ожог-нова опази моју свечану ћутљивост и забринута запита ме, да ми није штогод зло. Разуме се, да јој с горким осмехом одговорих, да сам, хва-

ла богу, са свим здрав. Ожогин настави прича-
ти о своме госту, али кад опази, да му без воље
одговарах, окрете се онда к Бизијонкову, који
га слушаше с великом пажњом, кад на јеца-
ред уђе унутра човек неки и пријави кнеза
Н* Домаћин њипи и потрчи му на сусрет. Ли-
за, на коју одмах бацих орловски поглед, по-
првене сва од милине и скоро цупкаше на сто-
лици. Кнез уђе у нутра весео, љубак . . .

По што не пишем никакве приче за „добро-
хотна“ читаоца, него просто пишем ради свога
задовољства, то не морам сада притицати оби-
чним мајсторијама господе списатеља и могу од-
мах овде рећи, без даљег одлагања, да се Лиза
одмах први дан страсно заљубила у кнеза и да
се и кнез заљубио у њу — које што није имао
никаква друга посла, које што се већ навикао био,
да заврће женским главу, а биће и за то што
Лиза беше одиста веома дивно створење. У томе,
што они завољеше једно друго, не беше ничег
чудноватог. Он се по свој прилици ни на који
начин не надаше наћи подобан бисер у тако гад-
ној шкољци (ја говорим овде о гадној вароши
О . . .), а она до то доба ни у сну не виде
ништа таквог, што би ма у нечем личило томе
сјајном и умном аристократи.

После првих поздрава Ожогин ме представи
кнезу, који ми веома уљудно дође на сусрет.
Он у опште беше уљудан са свима и не гледећи
на несарамеран растој, што беше међу њим и
нашим тамним сељанским круговима, не само

да не стајаше ником на путу, него се шта
више тако показиваше, као да је са свим једнак
с нама и као да је само случајно живео у
Петрограду.

То прво вече . . . О, то прво вече! У срет-
ним годинама нашега детињства причаху нам
наши учитељи и постављаху нам за пример
мушко триљење оног младог Лакедемонца, који,
кад је украо лисицу и сакрио је под своју хлами-
ду, не пусти ни гласка од себе, него допусти,
да му лисица пождере сву утробу, и тако прет-
постави срамоти и саму смрт . . . Боље не могу
никако да упоредим своје неисказане муке, што
их претрпех оног вече; када први пут видех
кнеза поред Лизе. Моје непрестано усиљено сме-
шење, мучно моје мотрење, глупо моје ћутање,
страшљива и узалудна жеља, да одем одатле
— све то беше у своме роду веома важно. Не
само једна лисица да је рила по мојој унутар-
њости. Љубомора, завист, чувство своје ништа-
вости, немоћна злоба трзаху ме без престанка.
Не могаше ми се на ино, а да не опазим, да је
кнез заиста мио и љубак млад човек . . . Гутах
га очима: управо да речем, заборавих жмирити,
гледећи у њега. Он се не разговараше једино
с Лизом, али управо све говораше само за њу
једну. Ја сам му, по свој прилици, био страхота
на досади . . . Морао је на скоро опазити, да
има посла с одбијеним љубавником, али из са-
жаљења према мени и тако исто и из убеђења
о мојој потпуној безбедности поступаше са

мном веома лепо. Можете већ представити себи, како је то мене једило!

У течају тога вечера покушах, да изгладим своју погрешку. Ја . . . не смеј ми се, ко био да био, ти, коме ће доћи ове речи пред очи, не чини тога тим пре, што ми ово беше последња машта . . . ја у сред својих разноликих трзања, на једанпут уобрази себи, да Лиза хоће да ме казни за моју поношљиву хладноћу у почедку моје посете, да се она срди на мене и да само из дуга времена се тако забавља с кнезом . . . За то уграбих први згодан тренутак, те јој приступих са смерним, али и ласкавим осмењом и шапнух јој: Доста је, опростите ми . . . у осталом није то с тога, што бих се бојао . . . И не дочекавши одговора од ње, дадох своје лицу необично жив и неусиљен израз, насмеших се, опружих руку изнад главе према таваници (сећам се, да наместим боље рубац на врату) и већ намислих, да се обрнем на једној ноzi, као да би хтео рећи: „Свему је већ крај, ја сам весео, будимо сви весели“ Међу тим не обртох се, јер осећах у коленима неку неприродну укоченост, па се бојах, да не паднем . . . Лиза ме очевидно не разумде, зачуђено ми погледа у очи, брзо се насмеши, као да жели, да ме се што пре огресе и окрете се опет кнезу. Ма колико да сам био слеп и глух, ипак ми се не могоше на ино, а да не опазим, да се она није нимало срдила у тај мах на мене: она о мени није ни мислила. Удар бејаше одрешан; послед-

ње се моје наде с треском сурваше, као што се ледна грудва, угрејана пролетњим сунцем, размрви у ситно комађе. Бејаш до ноге потучен одма при првом нападају и изгубих све у један дан, као оно Пруси под Јеном. Не, она се није срдила на мене! . . .

Са свим на против! Она се сама — као што опазих — устремила напред, као да је вали носе. Као какво младо дрво, већ у полу одваљено од брега, она се с чежњом нагибаше над потоком, готова дати му за навек и први цвет свога премалећа и сав свој живот. Ко је осуђен на то, да буде сведок оданости, тај може о себи рећи, да је преживео горке тренутке, ако сам љуби, а није љубљен. До века ћу се сећати оне халапљиве пажње, оне нежне веселости, оног невиног самозаборава, оног још детињастог, а већ женског погледа, оног сретног осмеха, који је тако рећи у расцвету и који и не силажаше с полустворених усана и са заруменелих ланита . . . Све, што Лиза у напред осети за време наше шетње у шуму, сада се збило — и она, предајући се сва љубави, бејаше у исто доба тиша и чистија, као оно младо вино, кад преста- не да ври, јер му је настало време . . .

Ја имађах толико стрпљења, да ту останем то прво вече и остале вечери . . . све до краја!

Ничему се не могах више надати: Лиза и кнез сваким даном све више и више пристајаху једно уз друго . . . Али ја сам са свим изгубио чувство свога поноса и не могах се отргнути од призо-

ра своје несреће. Једаред покушах, да не одем тамо; одмах у јутру зарекох се, да останем код куће, али у осам сахата у вече (обично сам ишао тамо у седам) као суманут скочих са столице, зграбих шешир и сав задухан бахнух у дворану Кирила Матвејића. Положај ми беше необично глуп: непрестано сам ћутао, који пут по читав дан нисам ни речце изустио. Већ сам рекао, да се нисам никад одликовао речитошћу, али тада све, што беше у мени памети, изветрило је, кад сам се нашао пред кнезом, и ја остадох го, као соко. Уз то, кад се налажах сам, толико мучих свој сиромашни мозак, и натерах га, да потпуно размишља о свему, што опазих или увребах прошлога дана, и то тако, да кад се вратих к Ожогинима, једва ми остаде силе, да с нова мотрим на оно, што ће доћи. Тамо ме штедише, као болесника: сам сам то опазео. Свако јутро се одлучих, по све одлучих: да кажем Лизи, шта ми је на срцу, да је пријатељски посаветујем. . . али када се за тим нађох с њоме на само, језик ми престаде радити, као да га је ударила капља, и ми обоје једва чекасмо, да дође каква трећа особа. За тим хтедох опет отићи, разуме се, за навек, а њој да оставим писмо, пуно прекора, и већ једном почех да пишем то писмо, али чувство праведљивости не беше још у мени са свим изумрло: увидех сам, да ја немам ни најмање права, да и коме на свету што год пребацујем и бацих у ватру писмо. Затим опет хтедох вели-

кодушно да принесем себе на жртву, дадох Лизи свој благослов, пожелех јој среће у љубави и из кута се тихо и осетљиво смешах на кнеза. . . али немилосни љубавници не само да ми не беху захвални на томе, на тој мојој жртви, него је ни не опазеше и као да им ни девета брига не беше ни о мојим благословима ни о осмесима. . . Са своје мрвовоље падох онда у са свим противан расположејај духа. Наумих, да се као Шпањолоц огрнем у плашт свој и да из заседе прободем срећног противника, па са зверском радношћу уображавах себи очајавање Лизино. . . Али, прво и прво, у О. не беше сила таквих зачкољица, а друго — те дрвене ограде, ти фењери, ти стражари на све стране. . . не! у такој је вароши приличније продавати земичке него пролевати крв људску. Морам признати, да међу осталим средствима к избављењу, како се веома неопредељено изражавах, говорећи сам са собом. . . беше и то, да се обратим Ожогину. . . да га учиним пажљивим на опасан положај кћери му, на тужне последице њезине лакоумности. . . Једном већ почех да говорим с њиме о том тугаљивом предмету, но како моје речи беху хитлене и тамне, то ме он слушахше, слушахше, па на један мах, као да се пробудио из сна, брзо протре руком цело лице и прогунђавши нешто оде на страну од мене. Разуме се по себи, да сам ја, када се одлучих на то, уверавао себе, да радим из самих безкорисних побуда, да желим свако добро свима, да вршим дуж-

ност домаћег пријатеља... Но смеи то рећи, кад ме Кирило Матвејић не би био прекинуо у говору, да не бих ипак имао доста срца да завршим свој монолог. Који пут се одважих, да с важношћу старог ког мудраца разбирам о врлинама кнежевим; који пут теших себе тиме, да то све није ништа, да ће Лиза доћи к себи да њезина љубав није права љубав. Рецју, не знам те мисли, која ми тада не долажаше на памет. Једно само средство, отворено признајем није ми никад пало на ум: никада не намислих, да одузmem себи живот. Не знам за што да ми то не паде никада на ум... Можда сам још тада видео, да и без тога не ћу дуго живети.

Са свим је разумљиво, да поред таквих негодних дана, понашање моје, опхођење с људима, више нег и кад узимаше на себе вид неприродности и напрезања. И сама стара Ожигинова — туп главо то створење — поче се туђити од мене и који пут не знађаше, како да ми приступи. Бизмјонков, иначе увек мио и готов на услуге, уклањаше ми се с пута. Још тада ми се учини, да ми је он плачидруг, да и он љуби Лизу. Но никада не одговараше на моја боцкања и у опште нерадо се разговараше самном. Кнез поступаше с њиме веома уљудно, а може се рећи и да га је уважавао. Ни Бизмјонков ни ја не сметасмо ни у чему кнезу ни Лизи, али Бизмјонков их се није туђио, као ја не гледаше на њих ни као вук, ни као жртва — и увек је пристајао с њима, кад год они же-

леже то. До душе у таквим приликама није се баш бог зна како одликовао веселошћу и шалом, али веселост му и од пре беше само тиха и мирна.

На тај начин протекоше од прилике две недеље дана. Кнез не само да беше леп и уман, него и свираше на гласовиру, певаше доста лепо, рисоваше, знађаше лепо причати. Његове анегдоте из виших кругова престоничког живота увек учинише силан утисак на слушаоце, а то тим више, што он као да им не приписиваше никакве важности...

У след те, ако хоћете просте умешности кнез је за време свога бављења у О* тако рећи очарао све тамошње становнике. Очарати нас људе „степњаке“ увек веома лако полази за руком човеку из виших кругова. Честе посете кнежеве код Ожигиних (он пробављаше у њих свако боговетно вече) пробудише завист у других богатара и званичника; али кнез као човек од света и паметан, не пропушташе прилике да оде и свакоме од њих у посету, свој господи и свима госпођама рече по коју ласкаву реч, допусти им, да га послуже чудноватим и несварљивим јелима, пијаше рђава вина, једном речју понашаше се уљудно, паметно и умешно. Кнез Н* од природе беше весео и дружеван, љубак по наклоности, а који пут и што му је то ишло у рачун. Па како да не успе са свим и у свему?

Од како је он у кући, свима у кући пролажаше време као на крилима. Све иђаше како може бити. Стари Ожигин, и ако се чинио,

као да ништа не види, по свој прилици је по-тајно гръо руке, кад је помислио, да ће му та-кав човек постати вет; сам кнез узимаше целу ту ствар веома мирно и хладно, кад на један пут неочекиван догађај...

До сутра! Данас сам већ сустао. Те ме ус-помене раздражују још и сада, када сам већ јед-ном ногом у гробу. Терентијевна је опазила данас, да ми се нос већ заштрљио, а то је, ка-ко веле, рђав знак.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ БИРКЕ БР

VIII.

27. марта. Југовина не престаје.

Ствари се налазише онако, како горе изло-жих. Кнез и Лиза љубљаху једно друго, стари Ожоговинови чекаху, шта ће из тога да буде; и Бизмјонков беше ту — то је све, што се може рећи о њему. Ја се свугде пребијих, као оно риба под ледом, и мотрих на све, колико год више могох. Разуме се, да сам ја у то доба поставио био себи за задатак, да чувам Лизу, да не падне у замке заводникове. У след тога обраћах особиту пажњу на собарице и на коб-не „тајне“ степене — и ако сам, с друге стра-не, који пут по читаве ноћи мислио само о то-ме, с каквом ћу дирљивом великодушношћу ка-сније пружити руку превареној и рећи јој: „Тај те је никоговић обмануо, али ја сам ти веран пријатељ... заборавимо на оно, што је прошло, и будимо срећни!“

Тако сањах, када се на један мах разнесе

по вароши радостан глас: окружни „предводи-тељ“ хоће да приреди велику игранку, у по-част високом госту, на свом добру у Горноста-јевци, која се зове и Губњакова. Сви чиновници и власници из вароши О. бише позвани, почи-њући од градоначеоника па све до лековника, неког Немца, који је мислио да зна чисто руски да говори, због чега је до века употребљавао најпретераније изразе у говору. Приправе за ту свечаност беху страховите. Један само ми-рисар продао је шеснаест боца помаде с нат-писом: „á la jasminъ“ с дебелим јером на крају. Госпе оправљаху своје круте хаљине, што им тесноћом својом скоро душу тераху из тела; матере дизаху на рођеним својим главама гро-зовите неке украсе, који требаху капе да пред-стављају; оцеви не знадоше, ни где им је глава... Дође на послетку већ и жељени дан. И ја сам био позван на игранку. Од вароши до Горностајевке беше на својих девет врста. Ки-рило Матвејић понуди ми места у својим ко-чијама; али ја одбих ту понуду... као што оно кажњена деца, да би се осветила родите-љима, не ће за столом да једу ни од својих нај-милијих јестива. Уз то осећах, да моја присут-ност не би годила Лизи. Бизмјонков ме ту за-мени. Кнез се одвезе на својим кочијама, ја — на дерним „дрошкама“ неким, што их за ту свечаност набавих за скупе новце.

Не ћу да описујем, како је било на игран-ци. Све је на њој било, како треба: музиканти

е необично рђавим трубама на галеријама, забленуте спахије са застарелим својим породицама, љубичаст сладолед, слузна лимуната, слуге у разгаженим и отрцаним чизмама и у плетеним памучним рукавицама, провинцијални гизделини с грчевито накаженим лицима и т. д... И сав тај малени свет врђаше се око свога сунца — око кнеза. Изгубљен у тишми, не примећен ни од самих четрдесетисмогодишњих девојака с црвеним бубуљицама на челу и с плавим цветовима на темену, ја непрестано гледах то на кнеза, то на Лизу. Она беше то вече веома лепо обучена и веома лепа по себи. Само су у два маха играли једно с другим, али ми се учинило, као да сам опазио, да међу њима беше неког тајног, непрестаног споразумљења. И кад није гледао на њу, и кад није говорио с њоме видело, се, — да се увек обраћао њој само њој: он је био леп и диван и мио с другима — само ње ради. Видело се, е је она знала, да је царица играчке — и да је љубљена; лице јој у једно исто доба сијаше и детињском радосћу, невиним поносом, и на један мах се расветлило другим дубљим чувством. Из ње сијаше сама срећа. Све сам ја то опазио... Није ми била то првина, да сам их мотрио... С почетка сам се био страхота ражалостио на то, за тим бејаш некако „тронут,“ а најзад побеснех. На једаред се осетих љут као рис и, колико се сећам, необично се обрадовах новом том осећању и некако почех да уважавам сам себе.

„Покажимо им, да још нисмо по све уништени,“ рекох сам себи. Чим загрмеше први звуци за мазурку, ја мирно погледах око себе, хладно и лено приђем к једној госпођици с протегнутим лицем, с црвеним и углајисаним носом, с гадно отвореним, скоро разјапљеним устима и са жиластим вратом, који те подсећаше на гудало контрабаса — приђем к њој и покуцнувши лако петицама позвах је на игру. На њој беше ружичаста хаљина, која као да се истом придигла из болести, али се и не надаше, да ће по све моћи оздравити; изнад главе јој дркташе нека излињала, лена муха на дебелу медну перу. У опште беше та девојка, ако смем тако рећи, сва кроз и кроз напојена неком киселом досадом и плеснивом већ несрећом. Од како је почела играчка, није се она ни макла с места, никоме није ни падало на ум, да њу позове. Један само шеснаестогодишњи плав младић, како није могао других играчица да нађе, био се упутио к њој, али се на путу замисли мало, погледа је и брзо се изгуби у тишми. Можете већ себи представити, с каквим радосним изненађењем она пристаде уз мој предлог! Ја је ликујући проведох кроз сву дворану, добавих две столице и седох с њоме међ играче, где смо ми били десети пар, скоро преко пута кнезу, коме су наравски нашли прво место. Кнез, као што већ рекох, играо је с Лизом. Ни мене, ни моје играчице не узнемириваху позивима; имали смо по томе и су-

више времена за разговор. Истину да речем, моја се играчица није баш одликовала особитим даром за разговор: она употребљаваше своја уста више на то, да изрази неко чудно и за мене дотле невиђено смешење, при коме поди-заше очи горе, као да јој нека невидљива сила растеже лице. Но мени баш није ни требало њезине речитости. На срећу бејаш страхота пакостан и моја ми играчица не задаваше нимало страха. Почех критиковати свашта и све на свету, особито наперих своје стреле на престо-ничке младиће и на петроградске куждре. Ја сам то све тако лако и тако ватрено говорио, да се моја играчица престаде смешити и место да диже очи горе, започе на један мах — по свој прилици, од чуда — тако чудновато да чкиљи, као да је сад први пут опазила, да има нос на лицу, докле мој сусед, један од оних гизделина, о којима сам отојич говорио, не је-дан пут погледаше у мене, шта више обраћа-ше се к мени с изразом глумца на позорници, који се у непознатом крају тргне иза сна, као да би ми хтео рећи: „Зар си и ти ту?“ У ос-талом, и ако сам се толико заговорио, нисам и-пак ни за час губио из вида ни кнеза ни Лизе. Њих су непрестано позивали на игру; но ја сам мање страдао, кад су обоје играли. Нисам ни онда толико страдао, када су седели једно поред другог разговарајући се једно с другим, када се смешеше оним кротким осмехом, који као да не слази с лица срећним љубавницима,

али кад се Лиза витлаше по дворани с каквим гиздавцем, а кнез јој на коленима држаше пла-ву газову тканицу, када ликоваше у својој по-беди, пратећи је замишљеним погледима, — та-да, о, тада трпех неисказану муку и правих тако злбне примедбе, да се зенице моје игра-чице с обе стране упреше у нос! Међу тим, мазурка нагињаше крају... Почеше нову фи-гуру, која се зове la confidente (повереница). У тој фигури женска седне у сред круга, иза-бере повереницу и пришапне јој на ухо име оног господина, с којим је рада да игра; кавал-јер јој доводи једног за другим све играче, а повереница их одбија, док на послетку не дође онај срећни, што му је пред тим име пришап-тано. Лиза седе у сред круга и изабра за по-вереницу домаћинovu ћерку, једну од оних де-војака, о којима веле, да су „буди бог с нама!“ Кнез тражаше избранога. Једног за другим пред-ставивши Лизи око десет младих људи (домаћи-нова их кћи одби све с најпријатнијим осмехом), он се на покон обрати и к мени. Нешто нео-бично ускрсну у тај мах у мени: језа ми мину све тело и ма да сам хтео да одбијем позив, ипак устанем и пођем за њим. Кнез ме одведе к Лизи... Она ме и не погледа; домаћинова ћерка одби ме климнувши главом. Кнез се обр-ну к мени и поклони ми се дубоко, по свој при-лици изненађен глупим изразом мога лица. Тај поругљиви поклон, тај отказ, што ми га наго-вести срећни такмац, његов небрижљиви осмех,

равнодушност Лизина, — све, све ме то доведе ван себе . . . Приступих кнезу и безно му шапнух: „Чини ми се, да би сте хтели да ме исмејете?“

Кнез ме погледа с презорним чуђењем ухвати ме опет за руку, као да хоће да ме одведе до мог места, и хладно ми одговори: „Ја?“

— Јест, ви! наставих шапатам, али му се ипак подадох, то јест, пођох с њим до свога места: — ви; али ја нисам вољан, да допустим ма каквој дерној петроградској добеглици . . .

Кнез се насмеши мирно, скоро благо, стиште ми руку и прошапута: „Разумем вас; али томе није сад време: већ ћемо се наћи.“

Он се окрете од мене, приђе к Бизмјонкову и одведе га Лизи. Вледи званичник беше избраник. Лиза устаде и пође му на сусрет.

Седећи поред своје играчице с леном мухом на глави, осећах скоро као да сам јунак. Срце ми силно куцаше, груди ми се с поносом надимаху под наскребљеном кошуљом, дисах дубоко и брзо — и на један мах погледах тако величанствено на гизделина, свога суседа, да он нехотице трже натраг ногу, што ју је био опружио према мени. Одбивши тако тог човека од себе, премеравах очима цео круг играча . . . Учини ми се, као да два три господина гледаху с неким чуђењем на мене: али у опште није нико опазио мога разговора с кнезом . . . Такмац мој већ сеђаше на својој столици, са свим миран и с истим оним осмехом на лицу. Биз-

мјонков доведе Лизу до њезина места. Она му се мило поклони и окрете се одмах према кнезу, како ми се учини, с неком стрепњом; но овај јој се насмеја у одговор, грацијозно махну руком и рече јој по свој прилици нешто веома пријатно, јер се она сва зацрвени од милине, спусти очи доле и по том их опет с ласкавим прекором упре у њога.

Јуначки расположај, што се из ненада разви у мени, остаде све до краја мазурке; али нисам више врчао, ни „критиковао,“ само сам по који пут мрко и строго погледао на своју играчицу, која као да се поче бојати мене и непрестано је муцала и чкиљила, када је одведох под природну заштиту матере јој, дебеле неке жене с црвеном капом на глави . . . Вративши тако заплашену девојку ономе коме приличи одох к прозору, скрстих руке и чеках, да видим, шта ће из свег тога да буде. Доста дуго чеках. Око кнеза за цело време беше домаћин, као оно што је око Енглеске море, да не говорим о другим члановима породице и о осталим гостима; а и осим тога не беше му можно, да приђе тако незнатном човеку, као што сам ја, да се разговара с њиме, а да не упадне у очи. Колико се сећам, ја сам се тада баш радовао, што сам тако незнатан. „Чини, што хоћеш!“ помислих у себи, гледајући га, како се вешто привија то уз једну, то уз другу од знатних особа, и како се ове отимаху, да само обрете на себе његову пажњу, да, како

веле песници, прате сваки му „миг.“ „Чини, што хоћеш, голубе мој . . . доћи ћеш ти већ и к мени — та ја сам те виш увредио.“ На послетку кнез вешто измаче из тишме својих обожавача, прође мимо мене, погледа најпре на прозор, онда на моју косу, окрете се и застаде на један мах, као да се сетио чега.

— А, да! рече, обративши се к мени смећећи се: — право: ја имам нешто мало посла с вама.

Два спахије, који се нададоше одвратити и који се беху приљубили уз кнеза, по свој прилици помислише, да је то какав „званичан“ посао, те се повукоше натраг. Кнез ме узе под руку и одведе ме на страну. Срце ми куцаше силовито.

— Чини ми се, да сте ви насрнули на мене, започе он ударајући гласом на реч: ви, и мерећи ме од пете до главе с презорним изразом, који особито лепо пристајаше уз његово свеже и лепо лице.

— Рекао сам оно што сам мислио, одговорих му узвишенијим гласом.

— Пст . . . лакше, рече он: — Честити се људи не деру. Ви бисте ваља да хтели, да се гучете са мном?

— То је ваш посао, одговорих усправивши се.

— Бићу присиљен, да вас позовем, рече он немарно: — ако не одустанете од својих речи . . .

— Ја не одустајем ни од чега на свету, одговорим му с поносом.

— Одиста? рече он не без поругљива смећења. — Онда ћу, настави даље по кратком ћутању: — онда ћу имати част, да вам сутра пошљем свога девера.

— Врло добро, одговорим му што сам већма могао равнодушним гласом.

Кнез се лако поклони.

— Не могу вам закратити, да мислите, е сам ја деран човек рече, поносито разрогачивши очи: — али кнезови Н. не могу бити добеглице. До виђења господине . . . господине Штукатурине!

Он се брзо окрете од мене и приђе с нова домаћину, који већ поче бити немиран.

„Господине Штукатурине! . . .“ Мене зову Чулкатурин . . . Не нађох ништа, чиме бих му могао одговорити на ту увреду и само бесно гледах за њим. — „До сутра,“ промрмљав, стиснувши зубе и одмах се упутих, да потражим неког мог познаника официра, уланскога сатника Колобрђајева, очајничког раскошника и добру душу, испричах му у неколико речи своју препирку с кнезом и замолах га, да ми буде девер. Он одмах пристане на то и ја одем онда кући.

Читаву ноћ не могах свести очију, и то само за то, што сам био узбуђен јако, а не што сам се бојао. Ја се ничега на свету не бојим. Шта више веома сам мало и мислио о томе, да бих могао лако да изгубим живот, то највеће благо на земљи, како веле Немци. Мислио

сам само о Лизи о својим потрвеним надама, о томе, шта ми је још ваљало чинити. „Треба ли, да убијем кнеза?“ запитах сама себе и разумем се већ по себи, да сам пристао на то, али не из освете, него само за то, што желим добра Лизи. „Но она не би преживела тог удара, наставих даље. „Не, сила ће боље бити, да он мене убије!“ Признајем, да ми исто тако беше пријатно мислити о томе, како сам ја, незнатан човек са села, присилио тако важну особу, да се бије са мном. Јутро ме затече у тима мислима; а одмах за тим дође и Колобрђајев.

— Но, запита он, са шумом улазећи у мој вајат: — где је кнежев девер?

— Како можете тако што питати, одговорих му скоро љутито. — Једва ако ће бити седам сахата: кнез ваља да још спава.

— Ако је то тако, то наложите, да ми се донесе чај. Од јуче у вече непрестано ме глава боли . . . Нисам се ни свлачио. У осталом, настави, зевнувши: — ја се у опште ретко и свлачим.

Донеше му чаја. Он испи шест шоља с румом, испуши четири луле, причаше ми, како је јуче купио у бесцење коња, кога се одрекоше сви џамбаси, и да је воџан, да га сам обучи, подвезавши му предњу ногу, — и заспа не свлачећи се, на дивану с лулом у устима. Ја устах и доведох у ред своје хартије. Малу једну позивницу Лизину, једино писмо, што га и када добих од ње, хтедох метнути себи на прса, али се за тим предомислим и бацам је натраг у

чикмеце. Колобрђајев полако хркаше, спустивши главу на кожна узглавља . . . Дуго и дуго посматрах то безбрижно, подивљало благо и срчано лице. Око десет сахата јави ми мој слуга о доласку Бизмјонкова. Кнез изабра њега себи за девера!

Пробудисмо сатника, који је, како видисмо, био заспао. Он се подиже, погледа нас замућеним очима, заиште промуклим гласом чашу вотке, иамести се, поздрави Бизмјонкова и оде с њим у другу собу, да се посаветују. Саветовање госпде девера не потраја дуго. После четврт сахата вратише се обоица к мени у вајат; Колобрђајев јави ми, да ће мо се још данас у три сахата тући на пиштоље. Ћутећи климних главом у повлад. Бизмјонков се одмах опрости с нама и оде. Он беше нешто блед и узбуђен, као човек, који није навикнут на такве ствари, но у осталом беше доста умешан и хладан. Мени беше некако зазорно пред њиме, и не смедох му погледати у очи. Колобрђајев поче опет причати о свом коњу. Тај ми је разговор веома годно. Бојао сам се, да не потегне што о Лизи. Али мој добри сатник не бејаше сплеткаш, а осим тога презираше све женске, називајући их, бг би га зна по чему, салатом. У два сахата седосмо, да мало заложимо, а у три већ бесмо на месту — и то у оној брезовој шумици, где се некада шетах с Лизом, само два три корака од оног обронка. . .

Ми први дођосмо. Али и кнез и Бизмјонков

не дадоше дуго чекати на себе. Кнез беше, без претеривања, свеж као ружа; мрпе му очи за чудо мило гледаху испод обода његове „фурашке.“ Он пушаше сламну цигару и кад опази Колобрђајева, ласкаво му пружи руку. Па и мени се веома мило поклони. Ја на против сам осећах, да сам блед, и руке ми мало дрктаху. . грло ми беше сухо. . . До тада се нисам још никада дуелисао „Ох, боже, — помислих у себи — само да тај поругљивац не узме моју узбуђеност за страх!“ Проклињах у себи љуто све своје живце, али погледавши на послетку управо у лице кнезу и видевши му на уснама скоро неприметан осмех, на један пут се опет распалих и одмах се утишах и умирих. Међу тим наши девери одредише баријеру, одмерише кораке и напунише пиштоље. Колобрђајев бејаше трезвенији; Бизмјонков му све остављаше на вољу. Дан бејаше диван — као дан оне незаборављене шетње. Густа плав небеска, као и онда, продираше кроз позлаћену зелен лишћа. Њихов шум као да ме данас исмеваше. Кнез непрестано пушаше своју цигару, наслонивши се леђма на стабло младе неке липе.

Изволите се наместити, господо: све је већ готово, рече најзад Колобрђајев, дајући нам пиштоље.

Кнез пође неколико корака напред, за тим застаде, окрете главу и запита ме преко рамена: „Дакле баш не ћете да се одречете својих речи?“

Хтедох му одговорити; али ме глас издаде, и ја се задовољих тиме, што презорно махнух

руком. Кнез се опет насмеши и стаде на своје место. Почесмо ићи један према другом. Ја подигох пиштољ и уперих га у прса своје непријатељу. . . у тај ми је мах он доиста био непријатељ. . . али на један мах издигох цев, као да ме је когод гурнуо у лакат и опалих. Кнез посрну, подиже леву руку према левом слепом оку: струја крви потече му по образу испод беле рукавице. Бизмјонков му притрча.

— Није ништа, рече кнез, скидајући своју прострељену фурашку: — у главу сам погођен али мора да ме је ђуле само окрзнуло.

Он мирно извади батистену махралу из шпага и притиште је на окрвављену косу. Ја гледах у њега, као да сам окамењен, и не макох се с места.

— Изволите ступати према баријери! заповеди ми строго Колобрђајев.

Послушах га.

— Хоће л' се наставити двобој? запита он Бизмјонкова.

Бизмјонков му ништа не одговори; али кнез, не скидајући махрале с ране и не учинивши себи за доста, да ме мало промучи на баријери, рече смећећи се: „Двобој је свршен!“ и опали у ваздух. Скоро да се заплачем од јада и беснила. Тај ме је човек својом великодушностју свалио у глиб, угушио ме. Хтедох се противити томе, хтедох остати при томе, да он у мене стреља; али он приђе к мени и пружи ми руку.

— Све је заборављено међу нама, је ли тако? рече ми ласкавим гласом.

Погледах му на побледело лице, на ту окрвављену махраму и сав ван себе, постићен и утучен, стискох му руку...

— Господо! рече за тим, обративши се к деверима: — надам се, да ће све остати тајна?

— Разуме се! ускликну Колобрђајев: — али, кнеже, допустите...

И он му сам повеза главу.

Кнез ми се на поласку још једаред поклони; али Бизмјонков ни да ме погледа. Убијен — морално убијен — вратих се дома с Колобрђајевим.

— Шта је то с вама? запита ме сатник. — Умирите се: рана није опасна. Сутра већ може играти, колико хоће. Или вам је жао, што га не убисте? У том би случају врло криво чинили: он је ваљан човек.

— Што ме је само штедео? прогунђах најзад.

— Ето ти га на! мирно одговори сатник...

— Таман за каквог списатеља...

Не знам, по чему да ме назове списатељем.

Никако нисам вољан, да сада описујем своју муку у течају вечера, што је дошло после тог двобоја. Таштина ми беше страхота повређена. Не да ме је сазест мучила, али ме је сазнавање своје глупости потрло. „Ја, ја сам сам себи задао последњи удар:“ говорих сам себи, ходајући огромним корацима горе доле по соби. „Кнеза ја ранио, а он ми прашта, . . . да, Лиза је сад његова. Сада је већ

ништа више не може спасти, ништа је уздржати од пропасти.“ Врло добро знађах, да наш двобој не ће моћи остати у тајности; за Лизу то свакако не ће остати тајна. „Кнез није тако глуп,“ мрмљах бесно кроз зубе, „да се не користи тим...“ Но међу тим ја се преварих: о двобоју и о узроку, ради којег се догоди, знађаше већ сва варош одмах сутра дан; али се није кнез одао, већ са свим на против. Када се он, с повезаном главом и с напред приправљеном лажном изјавом, јави Лизи, она је већ све знала... Не знам управо, да ли ме је већ Бизмјонков одао или је она на други начин како то дочекала. А на послетку, је ли и могуће, да се што у малој вароши не дозна? Можете себи већ представити, како га је Лиза дочекала, како га је дочекала сва породица Ожоговиных! Што се мене тиче, ја сам на један мах постао предметом општег негодовања и мрзости, изметом бесомучним љубоморцем и људождером. И оно мало мојих познаника бегашу од мене, као од какве проклетине. Варошке власти одмах се обратише кнезу с предлогом, да ме примерно и строго казне; једино непрестаним молбама самога кнеза пође за руком, да се одклони беда, што ми пређаше. Томе човеку беше суђено, да ме свакако понизи. Својом ме великодушностју беше заклопио, као заклопцем од мртвачког ковчега. Нетреба ми рећи, да кућа Ожоговиных беше одмах за мене затворена. Кирило Матвејић послао ми шта више натраг неку дерну писаљку,

што је заборавих код њега. А баш је он имао пајмање узрока, да се срди на мене. Моје, како у вароши говорише, „бесомучно“ љубоморство определило је, учврстило је, тако рећи одношаје кнежеве према Лизи. На њега и стари Ожогонови, а и остали становници стадоше гледати скоро као на младожењу. У истини, то му баш није могло бити са свим пријатно; али му се Лиза веома допадала, а уз то није још достигао своје цели. . . Са свом окретношћу мисаона и светског човека прилагоди се он своме новом положају и одмах уђе, како веле, у дух своје нове улоге. . .

А ја! . . . Ја на свој рачун, на рачун своје будућности, махнух тада руком. Када нам патње већ дођу до тога, да нам се сва унутарњост тресе и крха, као претоварена кола, онда би бар требало да престану бити смешне. . . али не! смех не само да прати сузе до краја, до истока, до немогућности, и даље их пролевати — авај! он се хори и разлеже и тамо, где језик умукне, где умире и само туговање. . . И по томе, прво и прво што нисам вољан, да и себи самом изгледам смешан, а друго, што сам страхаота суस्ताо, хоћу да оставим наставак и, ако бог да, крај своје приче за сутра. . .

IX.

29. марта. Лак мраз; јуче бејаше магле.

Јуче не бејаш у стању, да наставим свога дневника. Већи део дана одлежах на постељи и

ћеретах с Терентијевном. То вам је жена! Пре шездесет јој година куга умори првога младожењу, она преживе сву своју децу, сама је већ страхаота стара, пије чаја колико јој срце само заиште, увек је пресита, а одело јој је топло. . . па шта мислите, о чему је јуче цели дан са мном говорила? Некој по све потребитој старици дадох за прслук (она носи грудњак, који изгледа као прслук) огрлицу старе неке ливреје, у полу већ изедене мољцима. . . А за што да то њој нисам поклатио? „Авид’те, ја сам ваша послушитељка. . . О-ох, баћушко, рђаво сте урадили. . . Па за што сам вас, молим, толико дворила! . . .“ и т. д. Немилостива ме старица са свим заједаше својим прекорима. . . Али да се вратимо к својој причи.

И тако ја се патих, као пас, коме кола претурише преко стражњег тела. Тек тада када ме истераше из куће Ожогонових, познадох по све, колико задовољства може наћи човек у посматрању саме своје несреће. О људи! сажалења достојни роде! . . . Али да се махнемо сваке филозофске примедбе. . . Ја проводих дане у потпуној усамљености и само околинским, а који пут и ниским путовима могах дознати, шта се све дешава у породици Ожогонових, шта ради кнез: мој се слуга упознаде с тетком жене његовога кочијаша. То ми познанство даваше нешто олакшице, и мој слуга на скоро, по мојим даровима и по моме смеру, досети се, о чему се има разговарати са својим

господином, кад му у вече скида чизме. Који пут се случајно сусретох на улици с којим чланом из породице Ожогоинових или с Бизмјонковим, или с кнезом . . . Кнеза и Бизмјонкова сам увек поздравио, али се нисам никад упштао с њима у разговор. Лизу сам видео свега три пута: један пут с матером јој у модном магазину, један пут у отвореним колима с оцем, с матером и с кнезом, а један пут у цркви. Разуме се, да јој нисам смео прећи и гледах на њу само из далека. У магазину беше она веома замишљена, али ипак весела . . . Она наручи себи нешто и на брзу руку одабираше врпце. Мати гледаше на њу, скрстивши руке на трбуху, подиже нос и смешила се тако глупо и одано, како се само могу да смеше матере које љубе. У колима је Лиза била с кнезом . . . Никада не ћу заборавити тога сусрета! Стари Ожогоинови сеђаху остраг, кнез с Лизом напред. Она бејаше блеђа, него обично: на ланитима јој једва се виђаху два ружична млаза. Она беше у полу окренута према кнезу, опирајући се о своју усправљену десну руку (у левој држаше сунцобран) и нагнувши чезнућу главу, гледаше му управо у лице својим очима пуним израза. У тај се мах она одала њему сва, са свим му се поверила. Нисам могао добро да видим и његово лице, јер кола сувише брзо протрчаше, али ми се учини, да је и он дубоко потресен.

Трећи пут је видех у цркви. Десет је дана

било прошло од онда, када је сусретох у колима с кнезом, а три недеље од мога двобоја. Ствар ради које се кнез бавио у О., бејаше већ свршена, али он непрестано одлагаше свој одлазак, јавивши у Петроград, да је болестан. У вароши очекиваху сваки дан, да ће он од своје стране учинити формалан предлог Кирилу Метвејићу. Ја сам чекао само још тај последњи удар, па да одем за навек одатле.

Већ ми је било додијало у О. Нисам могао да седим код куће и од јутра до мрака баврљах по околици. Један влажни дан враћајући се из шетње, што ми је поквари киша свратих се у цркву. Вечерње је истом почело било, народа не беше баш бог зна колико; обазрех се и на један мах опазих поред једног првора неко познато лице. С почетка га не познадох: то бледо лице, тај угашени поглед, ти упали образи — није ли то она иста Лиза, што је видех пре две недеље дана? Увијена у огртач, без шешира на глави, осветљена хладним зраком, што падаше на њу из широког белот прозора, она непомично гледаше на иконостас и како ми се учини, усиљаваше се, да се моли, да се отргне из неке лене укочености.

Дебело малено Козаче с црвеним образима и с малим жутим кесицама на грудма, стајаше за њом, скрстивши руке на леђма, и са сањивим чуђењем гледаше на своју госпођицу. Ја се сав стресох, хтедох јој прићи, ал се уздржах. Мучна ми слутња трзаше груди. Лиза

се не маче с места док се год вечерње не сврши. Народ сав изиде, црквењак се спремаше, да мете цркву, а она се не мицаше с места. Козаче јој приђе, рече јој нешто, тргнувши је за хаљину; она се окрете, превуче руком по лицу и оде. Ја је из далека допратих до куће и вратих се за тим у свој стан.

„Пропала је!“ ускликнох, улазећи у своју собу.

На моју част, још и сада не знам, какви ми беху тада осећаји. Колико се сећам, скрстих руке, пружих се на диван и гледах нетренилице на тле. Не знам, јесам ли у свом јаду налазио каква задовољства за себе . . . Ни за живот главе не бих тога признао, да не пишем ово само за себе . . . Трваху ме мучне страховте слутње . . . и ко зна можда бих се био тек онда задивио, да се оне нису десиле. „Тако је то људско срце!“ ускликнуо би громким гласом какав руски учитељ средњих школа, подигнувши у вис мастан кажипут с прстеном: али шта се нас тиче, шта мисли о томе руски учитељ с громким гласом и с прстеном на руци?

Како било да било, моје се слутње обистицише. На један пут се пронесе по вароши глас, да је кнез отпутовао. Говорише, да је отишао по заповести из Петрограда, да је отишао, не учинивши никаква предлога ни Кирилу Матвејићу, ни његовој жени, и да Лизи не остаје ништа друго, него да оплакује до краја свога живота његово вероломство. Одлазак књежев беше по све изне-

надан, јер ме мој слуга увераваше, да његов кочијаш још јуче не знађаше ништа о намери свога господара. Са те се новости потпуно распалих. Одмах се обучем и хтедох отрчати Ожогоиновима, али по што размислих мало о томе, увидех, е ће приличније бити, да почекам до сутра. У осталом, не изгубих ништа, што остадох код куће. То исто ме вече посети некакав Пандопиопуло, Грк што туда путоваше и који се случајно задржа у О. Беше то сплеткаш од прве руке, који се понајвећма био озлоједио на мене због двобоја с кнезом. Он не даде ни времена моме слузи, да га пријави, него руши одмах у собу, крепко ми стисне руку, тисућу се пута извињаваше преда мном, називаше ме ремеком великодушности и смелости, описиваше кнеза самим црним бојама, не поштеде ни старих Ожогоинових, које је, како рече, судба казнила доста, мимоходом заједе и Лизу и оде као ветар, пољубивши ме пре тога у раме. Међу осталим дознадох од њега, да је кнез, пре но што ће поћи, на нежне наводе Кирила Матвејића хладно одговорио, да није вољан никога обмањивати и да и не мисли, да се жени, за тим је устао, поклонио се и отишао . . .

Сутра дан одох к Ожогоиновима. Полуслеп слуга скочи при моме доласку с клупе као опарен. Рекох му, да ме пријави. Он оде и одмах се врати. „Извол’те ући у нутра.“ И ја уђох у кабинет Кирила Матвејића... Сутра даље.

X.

30. марта. Мраа.

И тако уђох у кабинет Кирила Матвејића. Платио бих бог зна шта ономе, који би ми могао сада да покаже, како ми је изгледало лице у онај пар, када ми тај честити чиновник, уживши се на брзу руку у персијску собну халину, пође на сусрет, с раширеним рукама. Сва је прилика, да сам онда био пун смерна ликована, блага учешћа и бескрајне великодушности. . . Осећах као да сам Скипијон Афрички. Ожогин бејаше очевидно потресен и ожалостен избегаваше мој поглед и врпољио се на своме месту. Одмах опазих, да говори сила јасније, него обично, и да се у опште изражава непотпуно и неопредељено. У нејасним, али ватреним изразима замоли ме, да му опростим, нејасно напомену о своме госту, сакупи неколике опште и нејасне примедбе о варљивости и непостојаности земаљских блага. На једаред осети у очима сузе, па на брзу руку ширкну бурмута, по свој прилици с тога, да би ме обмануо, да не дознам за прави узрок, што му нагони те сузе на очи. . . . Он употребљаваше зелени руски бурмут, а зна се, да ће од тога бурмута и старци пролити сузе, кроз које за неколико тренутака људске очи гледе глупо и безначајно. Ја сам наравски веома пажљиво поступао са старцем. Запитах га о здрављу жене му и кћери и одмах вешто свратих разговор на занимљиво питање о домаћим стварима. Обучен сам био, као

и обично, али чувство меке приличности и кротке уздржљивости, којим бејаш задахнут, даваше ми свечан и свеж осећај, као да имаћаш на себи бео прслук и белу пошу. Једно ме само узнемириваше: мисао о састанку с Лизом. . . Ожогин најзад сам ми предложи, да одем с њиме његовој жени. Та добра али глупа жена, кад ме уочи, збуни се страховито, али јој мозак не беше у стању, да задржи дуго у себи један и исти утисак и по томе се она на скоро умори. На покон видех и Лизу. . . Она уђе у собу. .

Мислио сам, да ћу наћи у њој потрвену, раскајану грешницу и већ у напред дадох своје лицу ласкав израз, који би је мало обадрио. . На што да лажем? Ја сам је одиста љубио и чезнуо сам за срећом, да јој опростим и да јој пружим своју руку. Но помислите само, како се изненадих, када се она у одгор на мој значајан поклон хладно насмеја. „А? ви сте то?“ рече немарно и одмах се окрете од мене. До душе, смех ми се њезин учинио као усиљен и на сву прилику рђаво је пристајао уз њезино страхаота изнурено лице. . . Таког га нисам никако очекивао. . . Изненађен погледах на њу. . . Каква је то промена на њој? Међу пређашњим дететом и овом женом не беше више никакве сличности, она као да је нарасла, као да се усправила; све црте њезина лица, особито усне, узеше опредељенији израз. . . Поглед јој беше дубљи, тврђи и тамнији. Ја преседех у Ожогових до вечере; она устајаше, излажаше из

собе и враћаше се натраг, мирно одговараше на питања и намерно не обраћаше никакве пажње на мене. Она ми очевидно хтеде показати, да нисам достојан ни њезина гњева, и ако мал' нисам убио њезина љубазника. На послетку изгубих стрпљење: једовита примедба омаче ми се с усана. . . Она се трже, погледа ми у очи, устаде и отишавши к прозору рече лако уздркталим гласом: „Можете говорити, што вам је воља, али знајте, да ја тога човека љубим и да ћу га навек љубити и да никако не мислим, да је он крив преда мном, на против...“ Глас је издаде, она застаде... хтеде се преломити, али не могаше, за тим се обли сузама и изиде на поље из собе. Стари се Ожогонови забринуше. . . ја им обома пружим руку, уздахнух, погледах горе и удаљих се.

Сувише сам слаб, још ћу само мало времена имати, те с тога не ћу моћи као до сада потанко да описујем тај нови ред мучних посматрања, тврдих намера и осталих плодова тако зване унутарње борбе, што поникоше у мени по обновљеном мом познанству с Ожогонови-ма? Нимало се не сумњах, да Лиза још љуби и да ће дуго љубити кнеза. . . али као човек, ко га умире околности, па се и сам умири, ја се више нисам ни надао њезиној љубави: желео сам само њезина поверења, њезина уважавања, о ком искусни људи веле, да је ваљана полуга брачној срећи. . . На несрећу своју изгубих из вида доста важну околност, т. ј. то, да је Лиза омрнула на мене од онога

двобоја. Касно са свим увидех то. Почех као и од пре одлазити у кућу Ожогонових. Кирило Матвејић, више него игда, ласкаше ми и умиљаваше ми се. Шта више, имам узрока да мислим, да би ми он тада драге воље дао своју кћер, и ако нисам био баш бог зна какав младожења. Опште мишљење кривљаше њега и Лизу, а мене на против дизаше до небеса. По-нашање Лизино према мени не измени се ни у чем: она је највише ћутала, јела је, када наваљиваху на њу, није показивала никаквих спољних знакова боље своје, али се при свем том топила, као восак у ватри. Истину рећи, Кирило је Матвејић штеђаше, колико је игда могао. Стара Ожогонова само уздисаше, гледећи на своје бедно дете. Од једног се само човека Лиза не туђаше, ма да и с њиме није сила говорила: то беше Бизмјонков. Стари Ожогонови поступаху с њиме хладно, скоро грубо: никако не могаху да му опросте, што је кнезу био девер; али он се не даваше тим нимало збунити; он им одлажаше у кућу, као и од пре. Са мном бејаше веома хладан и за дивно чудо, ја сам га се скоро бојао. То трајаше тако скоро две недеље дана. Назад се, после једне бесане ноћи, реших, да искажем Лизи све, што ми је на срцу, да јој речем, да не гледећи на оно што је прошло, не гледећи на сва олагивања и сплетке, бићу ипак сретан, ако ми она пружи своју руку, ако ми врати своје поверење. Одиста сам био уобразио себи, да ћу показати нечувен пример великодушности и да

ће она, тако изненађена, одмах и пристати на моју понуду. Свакако јој се хтедох поверити и изићи најзад из те неизвесности.

Иза куће Ожогоинових бејаше доста просторан врт, који излажаше на прилично побатаљену липову шумицу. У сред те шумице беше стар хладњак у китајском укусу. Брвнаста зграда дељаше врт од следе улице неке. Лиза се који пут по читаве сахате шеташе сама самцита по томе врту. Кирило Матвејић знађаше за то и забранио је, да је нико не узнемирује, не иде за њом: махните је, боља ће јој већ и сама по себи одуминути. Када је не нађоше у кући, ваљало је само пред ручак зазвонити звонцем, и она је на мах дошла, и то с истим оним упорним ћутањем на уснама и у очима, и по којим згњеченим лиском у руци. Тако једном, по што опасних, да она није у кући, учиних се, као да хоћу да одлазим, опростих се с Кирилом Матвејићем, метох шешир на главу и изидох из трема у двориште, а са дворишта на улицу, али се у исти мах с нечувеном хитрошћу вратих натраг и мимо кухињу одох у врт. Сређа моја, те ме нико не опазе. Не размишљајући се дуго, хитним корацима уђох у шуму. Преда мном на путањи, стајаше Лиза. Срце ми у прсима силно куцаше. Ја се зауставих, уздахнух дубоко и већ јој хтедох прићи, кад она из ненада, не осврћући се, подиже руку и поче да прислушкује. . . Иза дрвећа, од следе улице, зачуше се јасно два удара, као да ко лупа у брвна. Лиза

плесну рукама, на то се зачу слаба шкрипа врата, а из шипражја се помоли Бизмјонков. Ја се брзо заклоних за дрво једно. Лиза му ћутећи пође на сусрет... Он је исто тако ћутећи ухвати под руку и обоје полако иђаху по путањи. Скоро ван себе од чуде гледах за њима. Они се зауставише, погледаше свуд у наоколо, за тим их несташе за један мах иза шипражја, па се опет појавише и на последку уђоше у хладњак. Хладњак тај беше округла, малена зграда са једним вратима и с једним прозорчићем; на среди виђаше се стар сто на једној ноzi, обрастао меком зеленом маховином; два дашчана диванића стајаху са стране, мало даље од влажних и потамнелих стена. Ту се некада у веома топлим данима пио чај. Врата се не могаху са свим да затворе, ћерћива одавна испадосе из прозора и опирајући се о једне једине багламе, вишаху тужно уз стену, као пребијено крило тичје. Ја се поткрадох према хладњаку и пажљиво гледах кроз отвор на прозору. Лиза сеђаше на једном диванићу с обореном главом; десна јој рука лежаше на крилу, а леву јој ухватио Бизмјонков у обе своје руке. Он гледаше с учешћем у њу.

— Како се данас осећате? запита је полугласно.

— Као и до сад, одговори она; — ни горе ни боље . . . Празнина, страшна празнина! рече и тремо подигну очи.

Бизмјонков јој ништа на то не одговори.

— Шта мислите, настави она: — хоће ли ми писати још један пут?

— Не мислим, Лисавето Кириловна!

Она поћуга мало.

— Управо о чему и да ми пише? Све ми је већ рекао у првом свом писму. Жена му нисам могла бити; али сам била срећна... за мало... али сам била срећна.

Бизмјонков обори главу.

— Ах, настави она живо: — кад бисте знали, како мрвим на тога Чулкатурина... Све ми се чини, као да видим на рукама тога човека... његову крв.

Ја се сав стресох у својој заседи.

— У осталом, рече она за тим замишљено: — ко зна, може бити, без тога двобоја... Ах, када га видех онако рањеног, онај час осетих, да сам сва и душом и телом његова.

— Чулкатурин вас љуби, рече на то Бизмјонков.

— Шта ме се то тиче? Зар ја требам чије год љубави?... Она застаде и тихо настави: — Осим ваше. Јест, пријатељу, ваша ми је љубав преко потребна: без вас бих била пропала. Ви ми помогосте претурити страховите трептукте...

Она умуче... Бизмјонков јој с очинском нежношћу глађаше руку.

— Шта да се ради, шта да се ради, Лисавето Кириловна? понови он неколико пута.

— Па и сада, рече она потмулим гласом: — и сада бих пропала без вас. Само ме ви једини подржавате; уз то ме сећате на њега...

Ви за све знадосте. Сећате л' се, како је диван био онај дан... Али опростите ми, успомене те мораће вам бити тешке и јадовите.

— Гово'рте само, гово'рте! Шта вам пада на ум? Бог с вама! прекиде је Бизмјонков.

Она му стиште руку.

— Ви сте веома добри, Бизмјонкове, настави она: — ви сте ми добри, као анђео. Шта ћу? Осећам да ћу га до гроба љубити. Опростила сам му, бићу му до века захвална. Нека му бог да сваку срећу! Нека му бог да жену по срцу!

И очи јој се напунише сузама.

— Само нека не заборави на мене, само нека се по који пут сети своје Лизе. Хајд'мо те! рече она по кратком ћутању.

Бизмјонков јој подиже руку к својим уснама.

— Знам ја добро, проговори она опет ватрено: — да ме сада сви криве, да се сви бацају камењем на мене. Нека! Ипак не бих променила своје несреће за њихову срећу... не! не!... Није ме дуго љубио, али ме је љубио! Није ме никад варао: није ми говорио, да ћу му бити жена; ја сама нисам никад ни мислила на то. Само се бедни отац надаше томе. Па и сада нисам по све несрећна: остала ми је успомена, па ма како страшне биле последице... Мени је овде загушљиво... овде сам се последњи пут састала с њиме... Хајд'мо на поље.

Они устадоше. Једва сам имао времена да

одскочим на страну и да се сакријем за дебелу неку липу. Они изидоше из хладњака и колико могах судити по шуму од корака уђоше у шуму.

Не знам, колико остадох ту, не мичући се с места задубљен у дубоке мисли, кад се с нова зачуше кораци. Ја се пренух и пажљиво погледах из своје заседе. Бизмјонков и Лиза враћаху се по истој путањи. Обоје беху узбуђени, а особито Бизмјонков. Како ми се учини, он је плакао. Лиза застаде, погледа на њега и рече на глас ове речи: „Пристајем Бизмјонкове. Не бих била пристала, кад бисте ви само хтели да ме спасете, да ме изведете из мога страшног положаја; али ви ме љубите, ви све знате — па ме опет љубите: никад не ћу наћи поузданија, вернија пријатеља. Бићу ваша жена.“

Бизмјонков јој пољуби руку. Она се тужно насмеши на њега и оде у кућу. Бизмјонков отрча у жбуње а ја одох дома. Тако је дакле Бизмјонков рекао по свој прилици Лизи оно, што сам ја био вољан да јој речем, па како му је она одговорила баш оно, што бих желео ја да чујем од ње, то се нисам требао даље да мучим и трудим. После две недеље дана пође она за њега. Стари Ожогови беху ради свакоме младожењи.

Па реците ми сада, нисам ли ја залишан човек? Зар не изигравах у целој тој историји улогу залишна човека? Улога кнежева . . . о њој нетреба ништа ни рећи; улога Бизмјонковљева исто је тако разумљива . . . Али ја? ради

чега се ја ту умешах? . . . Ала сам глуп, пети точак у колима! . . . Ох, ала ми је грко, грко! . . . Но како лађари веле: још један пут, још један путањ, још један, данак, још један, па ми не ће бити ни грко, ни слатко.

XI.

31. марта.

Траљаво. Ретке ове пишем у постељи. Од јуче у вече погода се из ненада измени. Данас је топло као у лето. Све се крави, топи, тече. Ваздух удара на разривену земљу: тежак, силовит загушљив ваздух. Пара се подиже са свију страна. Сунце да те пробије, да те проникне. Рђаво ми је. Осећам, како се разлажем.

Хтедох написати свој дневник, па место тога шта учиних? Испричах један једини догађај из свога живота. Рашћеретах се, утрнуле се успомене пробудише у мени и повукоше ме са собом. Писах по типару, потанко, као да бих имао још година пред собом, а сада немам кад ни да наставим даље. Смрт, смрт долази. Већ слушам њезино грозовито crescendo . . . Време је . . . Време је! . . .

Па какво је то зло? Зар није све једно, ма шта ја ту причао? Пред смрт нестају последње земаљске таштине. Осећам, да сам тиши, да сам простији. Касно се сетих памети! . . . За дивно чудо! тиши и мирнији јесам — али ми се у исто доба и . . . кожа јежи. Јест, кожа ми се јежи. У полу нагнут над мирном, разјапљеном безданом, дркћем сав, окрећем се, са жедним

погледом гледам свуд око себе. Сваки ми је предмет двапут мио. Не могу доста да се нагледам своје јадне, невеселе собе, праштајући се са сваком пегицом на својим стенама! Наситите се последњи пут, очи моје! Живота ми нестаје; он полако и подједнако бежи од мене, као брег од погледа морнаревих. Старо, жуто лице моје нудиље, повезано угаситим рупцем, самоваре, што ту на столу кипиш, цвеће на прозорима, и ти моје бедно прето Трезоре, перо, којим пишеш ове ретке, рођена руко моја, сад вас још све видим... Ту сто... ту, преда мном... Је ли можно, да вас... можда данас... никада више не ћу видети? Тешко је за жив створ, да се растане са животом! Што ми се умиљаваш, бедна вашко? Што прислањаш своје груди уз постељу, грчевито уздижући свој куси реп и не спуштајући с мене својих добрих, сетних очију? Жалиш ли ме? Или већ слутиш, да ће ти господара скоро нестати? Ох, кад бих само могао, да исто тако прођем мишљу по свима својим успоменама, као што сада прелазим очима преко свију предмета у својој соби!... Знам добро, да су те успомене тужне и незнатне, али других и немам. Празнина, страшна празнина! како рече Лиза.

О, боже мој! боже мој! Дакле да умрем... Срце, које уме и које хоће да љуби, скоро ће престати куцати... Па је ли можно, да ће се оно утишати за навек, не познавши ни једном среће, не раширивши се ни један пут под слат-

ким теретом радости? Авај то није можно, није можно, знам ја... Кад би ми бар сада, пред смрт — смрт је увек нешто свето, она подиже свако створење — кад би ми какав мио, тужан, љубак гласак запевао нада мном песму опростицу мојих рођених болова, ја бих се можда измирио с њим. Но умрети глухо, глупо...

Чини ми се, да почињем бунцати.

С богом, животе, с богом, мој врте, и ви моје лице! Када дође лето, не заборавите, да се од доле до горе оспете цветовима... И они, који живе ту, нека се одмарају под миришљавом вашом сенком, на свежој трави, под жубором ваших листића, што их ветар лако зањиха. С богом, с богом! С богом остајте ми сви за навек!

С богом, Лизо! Написах те две три речце — и мал' што се не засмејах. Тај ми се усклик чини, као да је из књиге какве извађен. Изгледа, као да пишеш сентименталну причу или да завршујем очајничко писмо...

Сутра је први април. Је ли можно, да ја сутра умрем? То не би ни приличило. У осталом, како ваља за мене!...

Ала ме је лекар данас намучио!...

XII.

1. априла.

Свршено... Животу је крај. За цело ћу данас умрети. На пољу је топло... скоро загушљиво... или већ груди не могу више да

дишу? Мада је моја шаљива игрица већ одиграна. Завеса пада.

Пропадајући, престајем бити залишан...

Ох, ала је то сунце жарко! Ти силовити зраци дишу вечношћу...

С богом, Терентијевна... Јутрос, седећи крај прозора, заплака се... можда мене ради... а може бити и због тога, што ће скоро ред доћи и на њу. Обећала ми се, да не ће тући Трезора.

Тешко ми је писати... бацићу перо... Време је! Смрт ми се већ више не примиче с громом, који све више и више расте, као кад јуре ноћу кола по калдрми: она је ту, она дише око мене, као лак дах, од којег се подигоше у вис власи у пророка...

Ја умирем... Живите, живи!

Око гроба хладна, нема
Млађан живот нека клија,
А природа равнодушна
Нек' дивотом вечном сија!

* * *

Примедба издавачева. — Под тим се последњим ретком налази профил главе с великим курјуком и брковима, с укоченим очима и са зрачним обрвама; а испод главе беше неко написао ове речи:

Овај рукопис. Читао
А садржај му није одобрио
Петар Зудоћенин
М М М М

Милостиви господар
Петар Зудоћенин
Милостиви господар мој.

Рукопис тај не беше нимало налик на онај, којим је написан предњи део. Из тога издавалац изводи, да је наведене речи други ко прибележио ту, а то тим пре може да мисли, што је поуздано дознао, да је г. Чулкатурин умро између 1. и 2. априла 18... године, у „Овчјим водама,“ у месту свога рођења.

ЉУБОМИР БОШКОВ
САВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

Штампарија А. Пајевића у Н. Саду

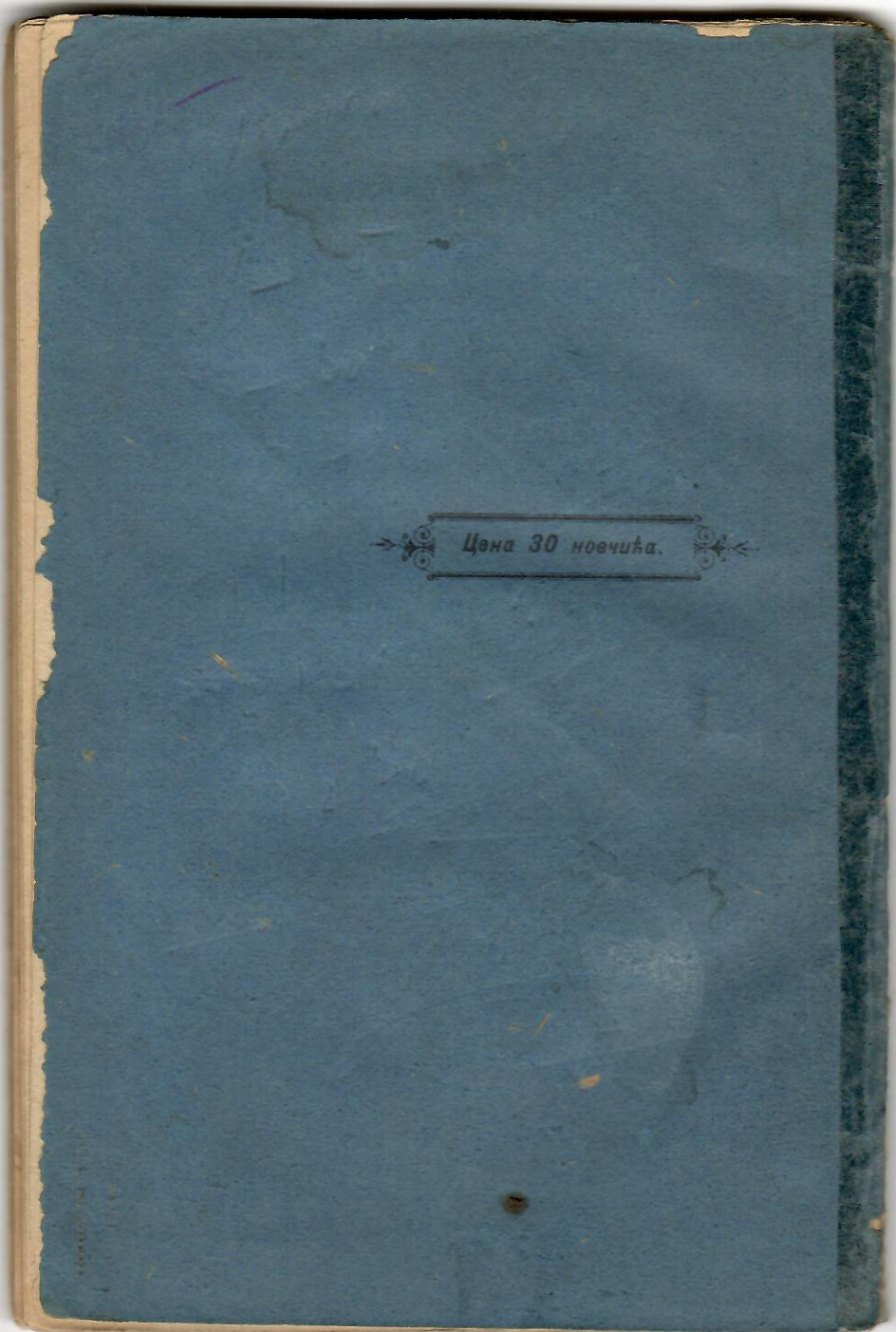
продаје са свога стоваришта :

<i>Књиге за школу:</i>		з. н.
Бунвар са сликама за српске основне школе, ново издање		—16
Упутство уз бунвар за основне школе		—10
Црквено-словенски бунвар са читанком ново издање		—16
Читанка за други разред српске основне школе		—24
Читанка за други разред српске основне школе	трећи	—28
Приповетке из Историје свега света, по Херцогу превео Вл. Красић. Стари век. Ово је дело добило награду од „Матице Српске“ књига је тврдо укоричена		—80
Рачунски примери за ученике 3-ћег разр. основ. шк.		— 8
„ „ „ „ 4-ог „ „ „		— 8
„ „ „ „ 5-ог „ „ „		—10
„ „ „ „ 6-ог „ „ „		— 8
Зоологија за учитељске и више девојачке школе, израдио Владан Арсенијевић, професор учитељске школе у Гор- њем Карловцу, цена је књизи		—80
Велика натавасија од Ђоке Петровића, катихете на уч. шк.		1.—
Мала натавасија од Јована Поповића пароха новосадског ђимнастичке игре са сликама. Део I.		—20
Одабране народне песме за учење на изуст у срп. основ- ним школама, друго издање		1.—
Дисциплинарна правила за учитеље срп. основних школа		—10
Наставни план за срп. нар. учитеље		—10
Нове метарске мере		—10

Књиге за школу и народ :

ПОЧЕТНИЦЕ ПРИРОДНИХ НАУКА.

1. Општи увод у природне науке, написао Т. Х. Хексли,
превод дра Лазе Пачуа —50
2. Хемија од Х. К. Роскоје, професора хемије у Манчестру.
Српски превод од Стевана В. Поповића, шк. ре-
ферента. Са 36 слика, укоричена —50
3. Физика од Балџура Стеварта, професора физике
у Манчестру. Српски превод од Стевана В. Попо-
вића школ. референта. Са 48 слика укоричена —50
4. Физикална географија од А. Гејкије професора геоло-
гије у Единбургу. Српски превод од Др. Лазе Пачуа,
са 20 слика, укоричена —50
5. Геологија од А. Гејкије, професора геологије у Един-
бургу. Српски превод од Др. Л. Пачуа, а 47 слика,
укоричена —50
6. Зоологија од О. Смита, професора зоологије у Страс-
бургу. Српски превод од Владана Арсенијевића,
професора српске учитељске школе у Г. Карловцу. Са
45 слика, укоричена —50
7. Астрономија од Н. Докиера, члана краљ. друштва у
Лондону. Српски превод од др. Ђорђа Нагошевића
глав. школ. референта. Са 47 слика, укоричена. —50

Цена 30 новчића.